

keringése volna. A spiccnél jobb lapáttal balra fordulok. A hajó orra oldalt a sodrásnak egyszerre céloz és alább csúszik, mint mikor a vér a testben lemerül. Úgy érek át, hogy közben egy nagyobb erő lenyom a spicc alá, a lábtartóban céltalan feszül a láb, tolja, amíg még súlya van.

*

A város felett átívelő híd
pillérjeiben átklutyog a víz,
külön alagút, amiben a sodrás
még egy utat lel, velem merőlegesen.
Mintha lengő karja volna a hídnak,
fél útig emelkedik a járda, a
láncív fordított templom-
boltozat, a teret fölülem kizárja.
Alul a víz, elforgatott út, mintha
úgy néznék egy arcot, hogy nézése
merőlegesen szétfújja a szél a száját,
orrot, szemet, ami marad, csak a bőr
rezgése volna, bőrfelszín, arc nélkül
integet. Nekem vonzza a szemem a
száj, orr, szem nélküli arc, minden
túlpart, ahogy a szerelmesek
idejének árapálya, nemzedékiramlás,
fáradt napok egymásutánja, ilyen.

BATÁR ATTILA ÉS KEMÉNY ISTVÁN 1990-ES BESZÉLGETÉSE (II)

BATÁR ATTILA: Mi Ravasz Karcival boldogok voltunk, amikor megláttuk az első orosz katonát, hogy ennek vége, ezt megúsztuk. Ezek után elmentünk a Jókai utcába, az eredeti lakásra, megnézni Évát, él-e még. Éva beteg volt, de élt, mindenki jól volt, mindenki boldog volt. Akkor visszamentünk a jezsuitákhoz a holminkért, hogy véglegesen visszatérjünk a Jókai utcába. És amikor mentünk át a Rákóczi úton, ott az EMKE mögött, „Davaj, igyi szudá” – jöttek az oroszok, és igazoltattak. Sőt el is vittek. Karcsinak valahogy sikerült lelépnie, de engem elvittek, kivittek Gödöllőre, ahol Gyuszival, Ravasz öccsével találkoztam.

KEMÉNY ISTVÁN: Őt is elvitték Gödöllőre?

BA: Igen, valahonnan máshonnan, és mi ott nagy ovációval összeborultunk, azon a szar helyen. Onnan tértem vissza valamikor májusban.

KI: Elvittek januárban, és májusig ott voltál?

BA: Igen. Na hát nem egészen így volt. De nem tudom, hogy ebbe belemenjek-e.

KI: Hát persze, engem érdekel.

BA: Ja, ha érdekel.

KI: Nem csak történelem van, én is itt ülök.

BA: Látod, ezt nem tudtam. Először is hat napig tartott, amíg kivittek bennünket Gödöllőre. Nem azért, mert olyan messze van, hanem mert olyan bizonytalan volt, hogy mi történik velünk. Én nagyon magabiztos voltam, mert én ilyen főellenálló vagyok, föl vagyok írva egy listára, nyilván – minden orosz katona kezében van egy lista –, és látják, hogy ott a nevem.

Valahol ott az EMKE mögött beteltek bennünket egy pincébe. Azután elvittek a Rákóczi útra. Ez mind egy-egy nap története. Ott is betettek egy pincébe, és akkor onnan néhányan megszöktek. És világos volt az oroszok számára, hogy ezt egyedül nem lehetett végrehajtani. Lőttek a szökevények után, talán meg is sebesítették egyiket-másikat, de mégis sikerült a szökés. Úgyhogy ők keresték a segítőt, mert legalább két ember kellett ahhoz, hogy föltuszkoljon egy embert oda a magasba, a világítóaknán keresztül. Fenyegetőztek, felállítottak mindenkit – hát ez elég kísérteties volt, mert tizedelésre ítélték bennünket. Nem tudom, ki volt az az orosz katona, egyenruhában, aki tört magyarsággal beszélt hozzánk, rajta keresztül kommunikált az az orosz parancsnok, aki tizedeléssel fenyegetett meg bennünket. Ez bizony szörnyű élmény volt, hogy sorba állítottak minket, és el kellett indulnunk, és rákerül-e az emberre a sor, tizedik lesz-e, lőnek-e vagy nem. Lőttek az elején, de utána már nem.

KI: Szóval senkit sem lőttek le?

BA: Én azt nem tudom megmondani, mert lőni lőttek. Voltak halottak is az utcán. De hogy ez még azokból maradt ott, akik előbb megszöktek, vagy ez már a tizedelés eredménye volt, azt nem tudom. Mindenesetre ez az elején történt, utána nem tizedeltek. Én nem kerültem be a tizedikek közé, nyolcadik voltam. De elég volt az nekünk. Akkor innen vittek ki Kistarcsa felé. Különböző fészerekben aludtunk éjjel, vagy nem aludtunk, csak vártuk a reggelt. Nem adtak hat napon át semmi kaját, se vizet, úgyhogy az ember azután már egyre kevésbé törődött az oroszokkal meg a fogsággal, hanem az éhséggel. Emlékszem, ahogy mentünk sorban, még hó volt az úton, és akkor találtam a hóban egy nagy malomkerékszerű tárgyat, abban megbotlottam, és kiderült, hogy csokoládé. Valószínűleg a németek hányhatták el, nekik voltak ilyen csokoládéik. És aztán szétvertük valahogyan az út menti kilométerkövön. Emlékszem, egy ökölnyit kaptam, vagy maradt meg nekem, ami viszont adott egy kis erőt egy időre.

Közben az út mellől mindenhol elzavarták a népet. Amikor mi vonultunk a falvakon át, amikor egy kis vizet, kenyeret vagy bármit akartak adni a parasztok, az oroszok lőttek. De volt azért mulatságos része is a vonulásnak, mert az oroszok mindig számoltak. Állandóan számolták, hányan vagyunk, és mindig rosszul számoltak, vagy mindig másképp számoltak. Ha kiderült, hogy kevés az ember, mert szerintük mondjuk 820 embernek kellett volna lennie a csoportban, akkor bárkit beráncigáltak a falukból. De ha kiderült, hogy 830 személy van, akkor az utolsó tízet elcsapták, szabadon engedték. Szóval mire a végén az ember erre rájött, akkor már mindenki a menet végére akart jutni. De énnekem nem sikerült a végén leszakadnom. Pedig sokszor voltunk már a

végén, legalábbis azok, akik rájöttünk erre a lelépési lehetőségre. Végül is elvánszorogtunk Gödöllőre, ahol a premontreiek gimnáziuma volt átalakítva fogolytáborrá. És ott állítólag 30 ezer ember elgázolt. Lehet, hogy igaz, de elég nehéz elképzelni, mert 30 ezer ember elég sok. Igaz, sűrűn voltunk. Nagyon rossz volt, mert rettenetes hideg volt. Mégiscsak január volt, és nem meleg január. Az épület ablakai ki voltak törve. Nem volt hol aludni, csak a tantermekben vagy a betonfolyosókon. Ott guggoltunk. Egymásra dőltünk, egymás combjára ültünk, úgyhogy ketten szemben egymással, és aki eldőlt, az odafagyott a betonpadlóhoz. Végül is úgy sikerült megúsznom a fagyást, hogy fölmentem a padlásra, és ez valami örült nagy vívmány volt, mert fagerendán tudtam aludni. Az már meleg volt. De ami a legizgalmasabb volt, hogyan tanult meg az ember alkalmazkodni ilyen hirtelen. Egy ilyen élehetetlen fráter, mint amilyen én is voltam, csak csodálkoztam, hogy tudnak ezek az emberek beszélni, nevetni – egyáltalán hogy tudnak élni. Hát miért nem öli meg őket a gyűlölet? Érted? Az a megaláztatás, amiben részesítettek. Hogy bírnak jönni-menni? És akkor láttam embereket, akik találtak ott abban a semmiben – mert mindenütt hó volt –, találtak egy kis követ. Majd összeraktak egy kis tűzhelyet. S amikor találtak egy kis fadarabot, már tüzet is raktak, és melegedtek. Vízet melegítettek, mosakodtak, krumplit főztek. Honnan szedték mindezt? Szóval az a méreg, ami bennem volt, hogy ezeknek az embereknek most mindnek föl kéne lázadnia és meghalnia. Így állva meghalni. Aztán láttam, hogy nemcsak ez a változat van, hanem itt is lehet egy kis életet kialakítani. Rá kellett jönnöm, hogy vannak emberek, akik ugyanúgy élnek, mintha otthon volnának a lakásukban. Már berendezkedtek. Ekkor akadtam össze a Gyuszival, aki nem volt olyan mafla, mint én, és aki rögtön mondta, hogy menjek vele. Cipelni kellett az ennivalót a kocsikról az épületbe. Leszedni, bevinni, amivel a jónépet etették. A jónép az nem szükségszerűen mi voltunk, hanem egyrészt az orosz őrség, másrészt pedig a magyar tisztikar, akiket ott elég jól tápláltak.

KI: Szóval miért adtak nekik enni?

BA: Hát mert az oroszok azért mégiscsak az egész világot valakin keresztül intézték. Kin keresztül? A meglévő, a régi garnitúrán keresztül. Átvették azt a régi rendszert, ami ebben az esetben a tisztikart jelentette, és ezért ezt a tisztikart etették. Azonkívül bratyiztak velük. De ez úgy látszik, nem az első eset, hogy a régi rendszert átveszik. Aztán voltak a ruszinok, akik közül sokan tudtak magyarul, és azok a kisoroszkok voltak végeredményben a kápók. Kápószerűségek. Ez a kettős volt jól ellátva – az oroszokon kívül. De mondom, Gyuzsi, élelmes ember lévén, rögtön rájött, hogy ide kell bevágódni, és vinni kell az ennivalót. Ami vagy egy marhát jelentett, vagy egy fél marhát, ami alatt az ember összerogyott. Legalábbis én. De már a többiek sem voltak olyan jó állapotban. Aztán kenyeret is lehetett vinni, és arra Gyuzsi tanított meg, hogy úgy kell vinni, hogy az ember megfog egy vekni kenyeret alulról, és akkor ráraaknak az oroszok még hatnyolc kenyeret, és az ember ezt viszi, odamegy a pincéhez, és ott bedobja. De úgy dobja be, hogy a legalsóból gyorsan letöri a két végét, a serclit, azt zsebre dugja, és úgy megy a következő adagért. A marhákból nem nagyon lehetett letörni semmit, mert fagyottak voltak, de a kenyérből lehetett. Úgyhogy egy kis kenyérállományunk volt, aminek egy részét az ember megette, más részét pedig el lehetett cserélni. Mindenki cserélt. A szerencsétlen dohányosoknak volt a legrosszabb, mert ők a kenyerüket cserélték el dohányra, ami nem tett jót a szervezetüknek. Pénzért is lehetett venni dolgokat, mondjuk, kint a kenyér tegnap még 1 pengő volt, akkor itt mondjuk 1000 pengő is lehetett. Mert volt, aki még azt hitte, hogy 1000 pengőnek lesz értéke. Ez az infláció úgy ment, hogy tegnap

1 pengő, holnap 1000 pengő, holnapután 100 000 pengő – és aztán már nem is volt. És aranyóráért is lehetett kapni egy darab kenyeret. Aztán az aranyórákat az orosz öröknek is odaadták cigarettáért. Itt olyan csencselés folyt, mint a börzén, hogy az ember túlélje a fogságot. Én azt mondtam, hogy én ezt nem bírom ki. Ugyan tanultam ezektől az emberektől, meg a Gyszitól is, hogy meg lehet élni, hogy be lehet rendezkedni, de énnekem csak azon járt az eszem, hogyan lehetne megszökni. És megpróbáltam. Egyesekkel össze is bratyztam. Hordók voltak az udvaron, és a terv szerint bemásztunk este, takarodókor, amikor be kellett volna menni a gimnázium épületébe. És ehelyett bemásztam én is a többiek között egy hordóba. Nem tudom már, hányan voltunk, négyen vagy hatan. Arról volt szó, hogy megvárjuk az éjszakát, és akkor elkezdünk szökni. Nem sikerült. Nem én voltam az első, ez volt a szerencsém. De mindjárt az első beleakadt a dróthálóba, amit fölemelt, de reflektoroztak az oroszok, és azután lőttek. Úgyhogy ketten ott is maradtak. Szerencsénk volt, mert nem jöttek rá, hogy a hordóból jöttek, úgyhogy az éjszakát átvészelttem ott a hordóban. Másnap reggel, mikor az emberek jöttek ki abban a nagy tömegben az épületekből, több ezer ember, én simán kimásztam, és közöttük eltűntem. Aztán végül is más módon tűntem el a gödöllői táborból. Volt akkor egy kalapom, és az mindig a fejemen volt. Csak akkor vettem le, amikor ettem. A kalapomból ettem, abba tették a borsót, mert csak borsót kaptunk. Meg – bocsánat – kenyeret és cukrot. Szóval ebből a kalapból ettem. De egyik alkalommal, ahogy a latrinára mentem, ami akkor csak egy nagy gödrön keresztülfektetett gerendákból állt – ami tele volt szarral –, a gerendán állva megcsúsztam egy...

KI: És beleestél?

BA: Nem, a szarba nem estem bele, de a kalapom igen. És ez rettenetes volt, mert így lehetett látni, hogy van hajam. Olyan sok hajam nem volt akkor sem, de mégis volt. És akkor elkaptak, hogy menjek a tisztítóba. Bekerültem a tisztálkodóba, és ott megkoptasztottak. Mindenkit vittek tisztálkodni, lekoptasztani, de nekem sikerült eddig megúsznom. Fürdetés közben a ruhákat is fertőtlenítették. Közben a kápók mindent elvettek mindenkitől. Eközben még össze is estem, mert beteg voltam. Úgyhogy mikor én a tisztításból kikerültem, akkor külön raktak mint beteget, és aztán kiderült, hogy járványos beteg vagyok, úgyhogy engem el is különítettek. És mint ilyet teherautóra raktak, és elvittek Apcra.

KI: Milyen volt ez a járványos betegség? Vérhas?

BA: Az. És elvittek Apcra. Apc – ez a Mátrai Erőmű közelében van. És ott egy uradalomnak a különböző mezőgazdasági épületeibe voltak betelepítve a különböző betegek. Különböző jellegű betegek különböző épületekbe. Én abban az istállóban feküdtem, ahová bedobtak, ahol mindenki járványos beteg volt. Ott mindenféle nemzetiségű volt: román, német, magyar, ruszin. Én akkor már nem tudtam enni, mert bement – kiment. Nem is evett az ember, mert csak bűdösödött tőle. Mellettem viszont egy német volt, egy wehrmachtos, balra tőlem pedig egy egyetemista, akit futólag ismertem. S ez a német állandóan duruzsolt a fülembe, hogy szökjünk, szökjünk. Én mondtam, hogy fölkelni sem bírok, nemhogy szökni. Mindenesetre a fülembe tette a bogarat. De vele nem akartam szökni. Egyrészt egyenruhában volt, másrészt nem tudott egy szót sem magyarul, rögtön lebuktunk volna. Ellenben ezt az egyetemistát fölpiszkáltam, aki a bal oldalamon feküdt, hogy lógjunk meg. Közben rettenetes jelenségek voltak, mert megőrültek az emberek. Elkezdtek hisztérikusan ordítani. Tényleg elvesztették az eszüket. És ami a legrosszabb volt, hogy az orvos minden este bejött, végignézte az embereket,

és időnként benyomott egyeseknek egy-egy injekciót. Én nem akarom azt mondani, hogy ő ölte meg az embereket, de ezek az emberek rendszerint másnapra halottak voltak. Ki kellett vinni őket. És az volt az érzésem, hogy ha még itt maradunk egy pár napig, akkor mi is sorra kerülünk. Tehát azt mondtam, hogy menjünk. Úgyhogy el is határoztuk ezzel a fiúval, hogy megszökünk, én kinéztem a terepet. Azon a reggelen, amikor elhatároztuk, én felzabáltam a kenyeret, nem törődve azzal, hogy mi lesz. Mégis addig is van erőm, a teát is megittam, és kimentem. Megbeszéltük, hogy én megyek elsőnek, ő jön utánam. Ez nem volt olyan zárt fogolytábor, miután csak hullajelöltek voltak ebben a táborban. De orosz őrség, az volt, körülállták a tábort. Azt viszont már kiszimatoltam, hol állnak. És szerencsére volt egy nagy szalmakazal, úgyhogy nekem csak odáig kellett eljutnom valahogy. Bár már hetek óta csak mint hulla feküdtem, azt sem tudom elképzelni, hogyan tudtam lábra állni. Ezért akkor az utat kúszva tettem meg, mert nem tudtam menni. Azután mégiscsak felálltam. Hogyan? Nem tudom. És én nemcsak hogy lábra álltam, hanem futottam egészen a szalmakazalig, és mögé bújtam. A lényeg az volt, hogy a szalmakazal az őr és közém kerüljön. Szóval meg kellett várni, amíg le-fel jön, és engem ne vegyen észre. Én már a szalmakazal másik oldalán voltam, és vártam a barátomat, aki nem jött. Hogy miért nem jött, hogy meggondolta magát, vagy nem tudott jönni, nem tudom. Órákig vártam ott, de aztán elkezdtem kúszni, mert örökké nem várhatom. Úgy kellett kúszni – beszámítva az őrnek a föl-alá járkálását –, hogy a szalmakazal mindig közénk kerüljön, tehát cikcakkban. És egy idő után, hogy elindultam, már fölállhattam. Nagyon kalandos volt onnan elszökni, mert először is fogalmam sem volt, hol vagyok, később tudtam meg, hogy ez Apc közelében volt. Azt sem tudtam, merre van észak, merre van dél. Gondoltam, én csak megyek, Magyarország azért nem olyan ritkán lakott, hogy előbb-utóbb ne találjak valami falut. Szerencsém volt, mert egyszer belefutottam favágókba vagy valami ilyesféle helyi lakosokba, akik figyelmeztettek, hogy vigyázzak, mert oroszok vannak a közelben. Tényleg, nemsokára láttam az orosz őrzőjáratot a völgy másik oldalán. Ott masíroztak dalolva, és kiabáltak oroszul, hogy egy, kettő, három, és nem hallották az én mocorgásomat. Na, ezt megúsztam. Azután egy kisebb házat láttam, ahová elindultam, és a két ajtó közül az egyikben beléptem. Kiderült, az ott lévő magyarok mondták, hogy ha a másik ajtón megyek be, ott voltak az oroszok. Erre eltűntem. Sorozatban volt ez, hogy szerencsém volt, megúsztam. Végül is már annyira fáradt voltam, hogy amikor megláttam valami kunyhót, bementem. Olyan nagyon kevésbé melegítő kunyhó volt, se ajtaja, se ablaka, de hát mégis, nem esett rám a hó, és nem fújt át a szél, és ott megpihentem. Ebben a kunyhóban az a szokásos álom jött rám, hogy én olyan fáradt vagyok, most itt elalszom, és meg fogok fagyni, és itt fogok meghalni. Hogy honnan volt erőm felállni, nem tudom, ilyenkor dolgozik az emberben valami soha nem látott tartalék, ami fölállított. És ott hagytam a kunyhót, és továbbmentem. Beértem egy faluba. A faluban gondoltam, hogy megyek majd a paphoz, mert ugye a pap az jó ember. Hát a pap úgy kirúgott, hogy innen gyorsan tűnjek el. A háziasszonyával rúgattott ki. És miután nagyon bűdös voltam, az egyetlen hely egy parasztembernél volt, aki azt mondta, hogy a disznók közé mehetek, de itt a házban ne maradjak – nagyon bűdös vagyok. Az ól meleg volt. Úgyhogy most már mégis lakott helyen voltam, ahol valamennyire le tudtam pihenni. Persze a vérhasam továbbra is működött. Mégis, elkezdtem enni. Azután elmondta ez a parasztember, hogy merre van az állomás, hogy arra kell mennem. Mentem én, de már nem volt jártányi erőm sem, és akkor egy háznál, már bent a faluban, megálltam, és kértem az ott lakókat, hogy adjanak valami ennivalót. Nyilván látták, hogy ez szökevény – mert

már akkor kopasz voltam, se kalapom nem volt, semmi nem volt. Próbáltam a sálammal lekötöni a fejemet, hogy ne lássák. Ez a család mégis befogadott. Az asszony lemosdatott, a szartól megtisztított, mert már oda volt száradva a combomra. Véres voltam, véresre dörzsöltem magam, a combomat, menés közben. Adtak új ruhát is. Hát amilyen paraszti ruhájuk nekik volt. Az enyémet eltűzelték. És adott nekem az asszony – most is emlékszem arra a borsólevesre, amit adott, ami olyan finom volt, és ami persze azonnal átfolyt rajtam, de azért egy bizonyos százaléka megmaradt. És attól elindultam, és elmentem az állomásra. Az állomáson nem voltam egyedül, voltak magyarok is meg oroszok is, de azok valahogy nem törődtek velem, mert az nem az ő reszortjuk volt. Őket csak az érdekelte, ami órájuk volt bízva. De amikor bejött a vonat, és mindezek a furcsa emberek, akik hol innen, hol onnan szöktek meg, megpróbálták fölmászni a vonatra, akkor elkezdtek lövöldözni, mert nem akartak senkit fölengedni. Ez orosz katonavonat volt. Más úgyse járt. De nem lehetett lelőni minden embert. Felkésztem egy vagonhágcsóra... Ezek mind tehervonatok voltak. Úgyhogy nekem is sikerült valahogy fölkapaszkodni az alsó hágcsóra, és ott volt valaki, aki fölhúzott, úgyhogy ezt megúsztam. El is mentünk Hatvanig.

KI: Az akkor már jó volt.

BA: Hát Hatvan az nagyon jó volt, mert úgye elkerült az ember a fogolytáborzónából. Hatvanban boldog voltam, mert majd jön egy vonat Pest felé. De háromszor vittek el az ottani oroszok munkára.

KI: Az állomásról?

BA: Az állomásról. Háromszor kellett megszökni.

KI: Rémes.

BA: Míg végül, minden szökés után... mert mindig visszamentem, mint az ámokfutó, vissza az állomásra. És megint ugyanaz történt, mint előbb, hogy jöttek a vonatok, és az oroszok lövöldöztek, nem lehetett fölszállni. Én akkor, nem is értem, hogyan, mert már az ember semmivel nem törődik, egy újabb orosz katonavonat jött be, és én másztam föl rá. Erre jött egy orosz katona, az pofon vágott, és lerúgott. Ezután jött egy másik orosz katona, aki, azt hiszem, valahogy a nyakamnál fogva megfogott, kinyitotta – a teherkocsiknak vannak azok a hátsó fékezőfülkéi – annak az ajtaját, de előbb szalmát tett be, és engem rátett a tetejére. Majd rám is rakott szalmát, és becsukta az ajtót. És ott állt, amíg a vonat el nem indult.

KI: S azzal elmentél Pestre?

BA: Azzal elmentem, de nem Pestre, ez a vicc, hanem Pécelre. Mert a vonat csak Pécelig járt.

KI: De neked ott volt a rokonság.

BA: Igen. Nekem ott volt a nagybátyám. Úgyhogy azon kívül, hogy valami seggfej magyar ott igazoltatott az állomáson, nem volt semmi baj. Én akkor már otthon voltam, és azt mondtam ennek az igazoltató palinak, hogy én itt lakom, meg itt vannak a rokonaim. Ugye mégis ismerős voltam ott, ő se tudta jobban, lehet, hogy nem is volt odavalósi, de azért okvetetlenkedett, én mindenesetre mondtam a nevemet, és rémlett neki. És én mindent pontosan tudtam, úgyhogy elmehettem az állomásról. Elengedett. A mi családunk nem lakott már ott, de a nagybátyám igen. Akire hivatkozva a Ravaszék próbáltak átszökni. Úgyhogy én a nagybátyámhoz mentem, és ami a legfurcsább volt, hogy az anyám nyitott ajtót.

KI: Még ott volt az anyád?

BA: Igen, ott volt az anyám, ő nyitotta ki az ajtót, és rémülten odaszólt a nagynémnek, hogy valami kéregető jött. Nem ismert meg, hát nem mondom, 45 kiló voltam. A 64 se volt sok, amivel kezdtem. De a nagyném felismert, beengedett, és mondta anyámnak, hogy ez a te fiad, és én beestem a lakásba, lefektettek, doktort hívtak. Az sem volt kellemes, mikor a doktor mondta fölöttem, hogy hát ez ugyan nem éli túl. Még egy-két napig elhúzza, de menthetetlen. De azért megmentődtem valahogy. Aztán bejöttek az oroszok hozzájuk. Beszállásolták őket, minket meg kirúgtak. Szóval egy tortúra volt. A nagybátyámat elvitték, az új kommunista vezető többször is lefogta. Mindenféle váddal illetve, ami nem volt igaz, de a nagybátyámat végül tényleg elvitték. Bevitték a Fő utcára, és ott agyonverték.

KI: De miért?

BA: Nem lehet tudni. A vád az volt ellene, hogy a nyilasokat szolgálta. Erre a bizonyíték a következő volt: Hogy mikor '44-ben mindenki elmenekült, őt mint nyugdíjas főjegyzőt megkérték, intézze az ügyeket. Na most az igaz – ugye, mindenben van valami igazság –, hogy valamilyen lisztszállítmány érkezett, és a lisztszállítmányt kiutalta, osszák szét az emberek között. És ezen az ő aláírása mellett szerepelt a nyilas pecsét is. És ez azt jelentette, hogy ő tulajdonképpen a nyilasok alatt volt vezető. Ezt tudom, mert ezeken a tárgyalásokon jelen voltam. És aztán bevitték a Fő utcába. És Csilléry név volt, ezt már egész másképp ítélték meg. És megölték. Amikor a feleségével, a nagynémemmel együtt bent voltunk megnézni a látleleteket, láttam az ütések nyomait. Ebbe halt bele. Hát ez volt a története a szerencsétlennek. Ő volt az, akit az egész családból kінézték, ő volt az, aki a népi írókon keresztül németellenessé vált. Hát persze hogy ő...

KI: A többiek elmentek Nyugatra?

BA: Persze. Ezek után a legkülönbözőbb oroszok jelentek meg a nagybátyám házában. Voltak, akik rendkívül gyanakvóan néztek rám, nyilván a kopaszságom miatt, hogy ez valami menekült. Iszonyúan kellemetlen helyzetet teremtettek, anyámmal együtt el is kellett mennünk időlegesen, amíg ott voltak ezek az oroszok. Azután jöttek olyan oroszok, akik barátságosak voltak, akik leültek, és rögtön inni kellett velük iszonyú mennyiségű vodkát. Ők pajtásnak néztek bennünket, ilyen ivóhaveri alapon. Most iszunk, holnap meg lövöldözünk. Végül egy kapitány jött, aki úgy nézett ki, mintha a cári hadseregből jött volna. Elegáns volt, méltóságteljes, gyönyörű, ahogy díszbe volt felöltözve, és több nyelven is beszélt. Az unokatestvérem kommunikált vele franciául. És írást is adott, hogy ezt a házat nem lehet bántani. Miután ezt a papírt fölmutattuk, az oroszokkal nem volt semmi bajunk. Aztán később elmúltak ezek az állapotok. Ellenben problémák voltak az ottani kommunista párt vezetőjével, aki azután a nagybátyámat is elvitette. Ez a kommunista vezető, aki klasszikusan végigfutotta az összes lehetőséget. Először nyilas volt, és mint olyan, Pécelnek az ura. Aztán német katonaruhában jelent meg, SS-ruhában. Később ő volt az első, aki mint vöröskatona az új nemzeti hadsereg egyenruhájában vette át a hatalmat, majd a kommunista pártnak lett a vezetője. Aztán letartóztatták, mert kiderült a múltja. De ez nem is volt olyan lényeges, hanem kitudódott róla, hogy zabrált, a fél falu lakosságától elhordott különböző holmikat, amiket a kútjába rejtett. Ez aztán kiderült, és az is, hogy komoly vagyont rabolt össze. Gondolom, nemcsak a kútban voltak elrejtve, amit megtaláltak, hanem máshol is. Szóval ez volt Pécelen a helyzet ezekben az időkben, amikor én ott voltam, és a nagybátyámat elvitték. Aztán májusban fölöttem Pestre, beiratkoztam az egyetemre, és elkezdtem tanulni.

KI: Én ott hagytam abba, hogy megszöktem mint politikai fogoly a Vörösmarty utcai skót misszió épületéből, és az utcán talákoztam a bátyámmal, aki hazavitt. Neki külön-

leges papírja volt. Ez nem az én történetem, hanem az övé, de igen érdekes. Halálfejes légió volt a papírján. Alá volt írva – nyilas idők voltak –, mit tudom én, hogy hívták, aki a magyar főparancsnok volt Budapesten, és a német főparancsnok. Ezzel a papírral lehetett közlekedni. Később nagyon rossz üzlet lett, mert mikor átmentünk a mi lakásunkba a Fő utcába, útközben megálltunk a Lánchíd pesti hídfőjénél, ahol valamelyik háznak a kapujában ott állt Rittenberg Pál és Szabó Miklós, aki az Angol–Magyar Bank ügyésze volt, akik ugyanilyen egyenruhában voltak, mint a halálfejes légió, és várták az oroszokat. Mire mi hazamentünk a Fő utcába, ők megvárták az oroszokat. El is vitték őket. Rittenberg Pál, azt hiszem, meghalt fogságban. Szóval ez a halálfejes légió nem volt jó üzlet. A bátyám viszont hazavitt engem, akkor én körülbelül negyven kiló voltam a fogság viszontagságai miatt. Jártányi erőm azért volt, mert mentem az utcán, mikor ő szembejött. És a mi lakásunk már le volt bombázva. Vagyis nem volt lebombázva, hanem az ablakok, ajtók, ilyesmik hiányoztak. És akkor ott volt egy dézsá, abban a dézsában megfürdettek engem – a bátyám és a szeretője. Ez olyan bonyolult dolog volt, de mind-egy, a szeretőjének a történetét nem mondom. Szóval abban a dézsában megfürödtem, és befeküdtem egy ágyba. Éjszaka aknát kapott a ház, és az akna úgy esett, hogy a bátyám légnyomást kapott, a kezét meg összetörte egy téglá. De aztán a keze rendbe jött. A légnyomás azonban legalább néhány napra – néha egy életre, de legalább néhány napra – kikészítette. És nem lehetett már ott maradni akkor. De még mielőtt nem lehetett maradni, egy embert úgy vágott oda a légnyomás, hogy koponyaalapi törést és agyrázkódást szenvedett. De azt nem tudtuk mi megállapítani, mi, laikusok, hanem arról volt szó, hogy el kell őt vinni a Szent Anna Kórházba. Tudod, hol van a Szent Anna Kórház? Ott a Batthyány térrel és a Gyorskocsi utcával szemben.

BA: Ja, igen.

KI: Igen. És akkor senki sem akarta ezt vállalni. Én meg olyan örült voltam, hogy vállaltam. Ott volt egy férfi még, és ketten hordágyon elvittük a Szent Anna Kórházba. Hogy én hogy tudtam vinni egy hordágyat abban az állapotban, nem tudom. Valami abnormis volt. És azután visszamentem oda, és reggel elmentünk a Nádasdiékhöz, akiről volt szó az előzőekben, akik a Hunyadi János utca 11.-ben laktak, ami sértetlen volt. A bátyám és én odamentünk.

BA: De a bátyád már nem volt abban az egyenruhában?

KI: Nem, akkor már civilben volt, hála istennek, de nagyon rossz állapotban. És ott volt a Nádasdi András és a felesége és az após, Laczek Misán Rudolf. És ott a bátyám és a Nádasdi felesége között viszony szövőődött. Ő lett aztán a bátyám felesége.

BA: Az lett a felesége, az az osztrák nő?

KI: Igen, a Judit. És ott laktunk a Hunyadi János utca 11. alatti óvóhelyen. De azért én nagyon hamar magamhoz tértem, talán másnapra már vagy még aznapra. És elmentem ugyanabba a Szent Anna Kórházba. Orvostanhallgató voltam, és ott kisegítő lettem. Volt ott egy morfinista orvos, a Szentklárai, amellel dolgoztam. Egyébként nem nagyon dolgoztam, hanem mászkáltam. Nagyon izgalmas idő volt január 12. és február 15. között. Ez egy hónap. És az alatt én jártam a Szent Annába, a régi lakásunkba, ahol, mondom, ajtó-ablak hiányzott, de viszont ott rengeteg lekvár volt meg nem tudom, micsoda, ilyen félretett dolgok. Azokat átcipeltem a Hunyadi János utcába. Aztán a Corvin téren egy ló megdöglött, és akkor vittem haza lóhúst. Szóval állandóan szállítottam az óvóhelyen keletkező új családnak azt, amit lehetett. Ruhaneműt meg mindenfélét. Szóval állandóan kint voltam.

Ez nagyon furcsa, és ez már bennem volt a letartóztatásom előtt is, hogy a rendetlenség, az boldogság is. Szóval ugye én abszolút németellenes voltam, be is voltam csukva, világos, hogy ez nagyon kétes értelmű dolog, de azért reggeltől estig csak a kaland volt. A kaland, az érdekes. Szóval egyfajta boldogság és állandó halálveszély, ugye, mert végeredményben szökött ember voltam. Le is lóhettek volna. Mindegy, de legalább izgalmas volt. És volt értelme ennek az életnek: volt feladat, volt célja, egyértelmű volt.

Ez tartott február 12-ig. És hát azt lehetett tudni, nemcsak hogy vége van ennek a dolognak, hanem egész konkrétan az volt, hogy február 11-én ott megmondta valaki, nem tudom, hogyan tudta meg, hogy a németek kitornek. Ma éjszaka fognak kitorni. És akkor tudtuk, ép ésszel lehetett tudni, hogy ez a kitorés nem sikerülhet, és holnap reggeltől jön a szabadság. És a németek elmentek. Mert valami német volt ott abban a házban is, valami német tiszt vagy német ember. És ők elmentek, és az éjszakát azzal vártuk, hogy reggel jön a szabadság. Hideg volt, napsütés, hó. Álltam a ház előtt, és jöttek nagyon elegáns egyenruhában nagyon jó külsejű oroszok. S én olyan boldog voltam. Boldog voltam. Ezek elit alakulatok voltak. Azóta sem tudom megmagyarázni, hogy hogy lehettek ennek a Sztálinnak elit alakulatai. Vagy egyáltalában hogy voltak olyanok, akik... Na mindegy, szóval ezek elit alakulatok voltak, és tény az, hogy akkor, azon a délelőttön minden nagyon szépnek látszott. És akkor én megmondtam Juditnak és Nádasdi Bandinak, hogy én most hazamegyek. El is indultam. Még valamit ettünk, mert volt valami sütés-főzés óvóhelyi szinten, azután elindultam Albertfalva felé, mert világos volt, hogy ott azon a részen már minden híd föl van robbantva, és nem lehet átmenni, de gondoltam, hogy ott lehet. Mert ott már régen bent vannak az oroszok, biztos csináltak maguknak kiegészítő hidat, mint ahogy tényleg volt is. És elindultam, és mentem végig a budai Duna-parton. Hát az a látvány azért nem volt mindennapi. Halottak. De az érdekes, hogy a döglött ló sokkal megrázóbb, mint a döglött emberek. Na jó. Szóval ott mentem. És akkor, mondom, az volt, hogy a látvány rémületes volt, de enyhítette, hogy sütött a nap, és tél volt, és olyan hideg. Az szép, a téli hideg. És valahol Albertfalva határában... Azért kellene naplót vezetni egy életen át, sose vezettem naplót. Mert ugye, ha még másnap fölírtam volna, hogy hol volt ez, na mindegy. Valahol Albertfalva határában, de akkor már esteledett, elfogtak, és betereltek valami helyre sok mással együtt. De még messzebbre lett volna az a pontonhíd, ha egyáltalában volt pontonhíd. És sorra kihallgatták ezeket az egyéneket, akik közül én az egyik voltam, és betereltek egy emberhez, akinek megmondtam, hogy most micsoda hülyeség, én nagy ellenálló vagyok. És akkor ő rögtön megbízott azzal, hogy szervezzem meg azonnal a kommunista pártot. Budán. De mondtam neki, hogy „Ne haragudjon, én nem kommunista vagyok, hanem kiscgazda”. Azt mondta. „Az mindegy.”

BA: Én pedig, ugye, amikor meggyógyultam, Pécelről bejöttem Pestre, és ez volt májusban. 1945 májusában. Egy ideig még bejártam onnan Pécelről, de aztán beköltöztem Pestre, jobban mondva Budára. Pasarétre. Én rögtön az első napokban beiratkoztam a műegyetemre, ami akkor szabad volt. És a már előbb említett Weiss Csoszival ott találkoztam újra, akivel aztán jóban is maradtam. Őt is fölverték akkor az egyetemre. No most az egyetemre akkor gyalog kellett menni. És én a Pasaréten laktam, a Pasarétról elmenni a műegyetemre reggel, majd a Pasarétre visszajönni. És különösen ott az Attila utcában, ott a Horváth térnél, ott volt a legbüdösebb. Tehát lényegében ott egy bűzfolyosón mentem végig, amely, ugye, lovak és emberek, halottak halmaza – egyes helyeken úgy egymásra hányva a várbeli ostrom emlékeként. Az egyetemről igazában tulajdonképpen ez maradt meg a fejemben, ez a „büdi”, azon kívül, hogy nagyon jó

érzés, hogy járok az egyetemre. Amit nem sikerült '45 előtt elintéznem. És ebben volt diadalérzés is. Volt az, hogy most, ugye, megváltozott a világ, úgy-ahogy, de mégis annyira, hogy én most a polgári életet fogom élni. Ugye nekem és sokunknak másoknak nagy jelentőségű volt az a könyv, *A Thibault család* – Martin du Gard –, és ugye ez az örök példakép a két közötti különbség, Antoine és Jacques sorsa. Akkor ez volt az Antoine-periódus, mert minden rendben van, legalábbis nagyjából rendben van, és lehet egyetemre járni, lehet építésznek lenni, és ez lesz az életem. De persze ez nem ment olyan egyszerűen, mert rögtön kitört a perpatvar már az egyetemen is, emlékszem, a padokon állva kiabáltunk egymásra, és ezt politikai vitának neveztük. Én az első időben megpróbáltam, vagy azon gondolkodtam, hogy belépek a kommunista pártba. El is mentem oda, és körülnéztem, és ki is jöttem rögtön, hogy ez nem nekem való. De ezt kétszer is megcsináltam, hogy biztos legyek a dolgomban, hogy nem véletlen volt. És ez nem az én esetem. Egy ideig nem is mentem semmiféle politikai eseményre, pártba, mert beletemetkeztem a tanulásba, hogy építésszé váljak, és közben próbáltam mindenféle munkát végezni, amit most az előbb még kérdeztél is, hogy dolgoztam-e kőműveseknél. Elfelejtettem, igen, dolgoztam ebben az időben is mint kőműves. Többek között a Ravasz Karcsi anyjának a lakását hoztam rendbe. Falaztam, meg amit kellett, mert belövés érte a házukat, amelyik nem volt messze a miénktől. Tehát ezt tudtam közben csinálni.

De ahogy múltak az idők, egyre kevésbé éreztem azt, hogy polgári életformát lehet élni majd Magyarországon. És ilyen viaskodás volt bennem, mert egyszerre jelentkezett mind a kettő, hogy mégis meg kell próbálni felépíteni ezt az országot, másrészt pedig hogy ez nem fog menni. A „nem fog menni” úgy is fölmerült, hogy el kéne menni innen, de az, hogy mégis láttam valami reményt, az visszatartott attól, hogy elhagyjam Magyarországot. Azt mondtam magamban, hogy ez végül is egy sansz, amivel élni kell. És így tulajdonképpen elvettem az elmenetel gondolatát. Bár ez '45-ben, már '45-ben foglalkoztatott.

KI: Ha mentél volna, Évával mentél volna?

BA: Igen, majd erre is akkor... Mindenesetre Évával akkor még úgy volt, hogy majd összeházasodunk, és ez egészen addig így volt – kb. '46 februárjáig –, amíg ott nem hagytam őt. Tehát a polgári életmód összefüggött az egyetemmel és Évával, aki mégis polgári életmódot akart élni, és teljesen benne volt ebben az én koncepciómban; és abba az életmódba, amit elképzeltem, ő nagyon jól belefért. Amíg ez volt előttem mint elérendő cél, addig Évával jóban is voltunk. Mindenfélét próbáltam, hogy pénzt szerezzek. Valami könyvkereskedésbe akartam belépni ott a Kossuth Lajos utcában azzal a pénzzel, amit esetleg össze tudtam volna szedni, mert hiszen még örökségről is szó lehetett. Mindenesetre még ezen keresztül is meg akartam alapozni anyagilag is a polgári életet. Ahogy azonban egyre inkább úgy éreztem, hogy itt nem lehet szemlélőnek lenni, úgy vettem el a házasság gondolatát, mert ebbe az életmódba Éva nem illett bele. Aztán kezdtem az egyetemet is elhanyagolni.

Úgyhogy én '46 februárjában végeredményben másfél évet végeztem el az egyetemen, bár az egész nem tartott egy évig. De az akkori rendszerben, a háború után, másfél évet el tudtam végezni, és ez később nagyon jól jött, mert ennek alapján tíz év múlva folytatni tudtam az egyetemet.

KI: Most van nekem egy kérdésem. Ezt a választ nagyon gyorsan intézted el, és ez döntő pont volt. Tulajdonképpen hogy történt? Lehet, hogy nem tudsz többet monda-

ni. Ha nem tudsz többet, akkor nem. Szóval hogy miért hagytad ott az egyetemet, és miért szakítottál az Antoine-féle polgári élettel?

BA: Nem tudom, hogy tudok-e válaszolni, de megpróbálom. A legelső elkeseredettséghez képest, amikor nem akartam semmiről sem tudni, hanem beledobtam magam az egyetemi életbe, a tanulásba – változást jelentett először is az a fölismerés, hogy van remény ebben az országban valamiféle demokratikus világot teremteni. Ez nem válasz a kérdésre, mégis fontos, mert ez itt tartott. És ez egyben valami lemondást is jelentett arról a polgári életformáról, amit elképzeltem előtte, amit ugye Franciaország jelképezett. Mert hiszen tudtam ugyan, hogy a világ azért változik, meg elkezdődött a földosztás, de azért alapvetően nem változott meg, és nem fog megváltozni az elkövetkezendő években. De még volt más oka is annak, hogy reményeket láttam az ittlétre. Ez pedig az, hogy elkezdtem az Aladár bácsiékhöz járni. Akikkel én '44-ben megismerkedtem – Aladár bácsival is meg Jucival is, különösen október 15. után, nem a georgizmuson keresztül kerültem közel, hanem más utakon. Például a '44 októbere utáni bujkálások közepette. És '45 után mint rajzoló – mert dolgoztam Sós Aladárnak –, tehát az én kapcsolatom vele a georgizmus mellett más módon is kialakult. No most ez a kör, amiről majd beszélünk később részletesen, a Georgista Kör, illúziót keltett bennem. Azt, hogy itt van azért egy más világ is. És abban élni, georgistának lenni – az életformává vált. Minden szombat délután az összejöveteleken húsz-harminc ember is megjelent. Éreztem, hogy itt egy nagyobb csoport van, és hogy az ember nincs egyedül. Nem úgy van, hogy csak egyedi barátság létezik. És ez nagyon kedvemre valót mutatott, amiben jó lenni. És a georgizmus maga is célokat jelölt ki a számomra, tehát volt valamiért küzdeni. Ez átmeneti periódus volt aközött, ami még Franciaországban volt, vagy ami polgárit jelentett itt. Azzal a különbséggel, hogy itt ez nemcsak egy magányos, egyéni, a világtól elfordult polgári élet volt, hanem hogy a polgári életbe sokan mások is beletartoznak. Sőt, még valami mozgatóerő, cél is van. S most, ahogy ez folytatódott, egyre inkább azt éreztem, hogy ezt valahogy radikálisabban kell csinálni. És akkor az, hogy van is egy csoport, amihez tartozik az ember: tehát nincs egyedül, másrésztől meg rengeteg a feladat, amit el kell végezni – a félfedalizmusnak a felszámolása, nemcsak azt jelentette, hogy itt lehet maradni, nemcsak azt jelentette, hogy lehet csinálni, hanem hogy van egy csoport, van egy ideológia, ha úgy tetszik, aminek a segítségével el is lehet végezni a feladatot. Ez nagy változás volt. S ez valahol februárra ért meg bennem, '46 februárjára. Akkor azt mondtam, most nem lehet polgári életformát élni, most nem erről van szó, hanem most csinálni kell a forradalmat. S ez azt jelentette, hogy otthagytam a műegyetemet, s végeredményben szakítottam Évával. Nem olyan patetikus módon, hanem szép lassan elaludt a kapcsolat. Ő bekerült az egyetemre, elment a bölcsészkarra, új baráti kör alakult ki körülötte, kezdett élni. És én hagytam, hogy menjen, és szépen lassan kihűlt. Megbeszéltük, hogy ez nem nekünk való dolog.

KI: Az anarchizmus ebbe nem játszott bele?

BA: Az anarchizmus később volt. Az anarchizmus valamikor '46-ban tavasszal és utána alakult ki. Nem tudom pontosan. Erre majd vissza kell térnem, de ez egy harmadik szakasz. Az első szakasz csak az építészet önmagában, a második szakasz a georgizmussal együtt, de még polgári élet, és a harmadik szakasz: amikor ezen túl kell lépni. Persze ezek nem olyan éles fejlődésbeli váltások, hanem az ember átcsúszott az egyikből a másikba. Az anarchizmusnál az volt a lényeg a számomra, hogy a georgizmus egyedül mint közgazdasági elmélet nem elég, hanem ahhoz kell társadalomtudomány, társada-

lompolitika, politikai nézet is. És ekkor jött be Hajnal, akit akkor én még nem ismertem, de elkezdtem olvasni a *Történelem és szociológia* című tanulmányát. Aztán '46 őszétől bekerültem a bölcsészkarra, és ott mindjárt Hajnalt hallgattam. Ez először úgy jelentkezett, hogy ki kell szélesíteni ezt a nézetrendszeret. De ez még nem jelentett radikalizálódást. Amikor elkezdtünk összejönni, akkor még Kolossán meg rajtad kívül, ha jól tudom, Márkus és Ravasz is benne volt ebben a csoportban. Azután látszott, hogy a csoport kettéválik, és lesz egy jobboldali meg egy baloldali csoport. És amikor elkezdtünk újra összejönni, akkor már Márkus és Ravasz kimaradt, és először te meg én meg Kolossa, aztán Jónás meg a többiek kezdtünk külön összejárni. Ebben a folyamatban én veletek mentem és nem Márkussal – akinek pedig nagyon nagy hatása volt rám –, ez azt mutatta, hogy én egyre radikalizálódtam, és egyre inkább valami erőszakosabb módon akartam megváltoztatni a világot. És mikor az anarchizmus szó először fölmerült, akkor ugrottam rá, és úgy fogadtam, mint ami a szívemből jött. Ami részben folytatást jelentett a nihilizmus és az orosz regényírók olvasása után.

A múltban a nihilizmus volt – a jelenben viszont, ebben a helyzetben, az anarchizmus a megoldás. A radikalizmus valahogy valamilyen értelemben mindig jelentkezett, '44 márciusától kezdve, de ebben az esetben, az akkori körülmények meg a saját türelmetlenségem oda vittek, hogy a kommunista párt nem, de az anarchizmus igen, azt nekem találták ki. És evvel azután aktív részese lettem ennek az anarchista körnek. Nálunk rengetegszer jöttünk össze. Ez aztán már '46-ban és '47-ben volt. Nem tudom pontosan megmondani, de '45 végén elkezdődött nyilvánvalóan, mert már '46 elején szakítottam Évával. Tehát ez már előbb elkezdődött. Mert ebben az anarchista világban Évának már nem volt semmi szerepe. Valahogy így.

KI: Most én mondanám magam, mert valahogy ezek a dolgok összetartoznak. Szóval lényegében ugyanaz történt. Hát persze hogy két egyed különbözik, voltak eltérések. Kezdem azon, hogy a nyolcadik gimnáziumban elhatároztam, hogy orvostanhallgató leszek. Tehát nyolcadik elején vagy közepén, ez mindegy. És nagyon jól emlékszem, akkor már rengeteget olvastam. Azt gondoltam magamról, hogy én irodalmi dolgokban tehetséges vagyok. Nem akartam író lenni, de azt gondoltam, nekem nagyon könnyen megy valamit megírni. És az olvasás természetesen elsősorban verseket, regényeket és novellákat jelentett, de olvastam közgazdaságtant, filozófiát és történelmet is. Ez ugye feltétlenül bölcsészpálya felé terelt volna. Az orvosi pályát több okból választottam. Az egyik az volt, hogy olvastam biológiai könyveket is, nem olyan nagyon nívósakat, de ez mindegy. Alexis Carreltől *Az ismeretlen embert*, vagy olvastam Huzella Tivadar könyvét, amelynek a címét elfelejtettem. Ő szövettanprofesszor volt. Vagy olvastam egy Buday nevezetű ember *Orvosi alkattan* című könyvét, ami olyan tankönyvfélének készült az egyetemre. Szóval a lényeg az, hogy már olvastam ilyen dolgokat, másrészt pedig határozottan éreztem is, az újjamban éreztem, hogy ez a dolog, hogy a test dolgai nem csak úgy érdekelnek, hogy könyvekben van szó arról, hogy a test hogyan befolyásolja a lelket vagy viszont, hanem hogy énnekem ehhez érzékem van. Tehát nagyon erős vonzódásom volt a pálya iránt. A másik pedig a racionális meggondolás volt. Az, hogy ha én bölcsész leszek, akkor ugye tanár leszek. Az én nem akarok lenni, az hülyeség. És hogy író leszek-e vagy sem, az nagyon kérdéses, mert író az az ember, aki megél az írásból, akinek sikerei vannak. Hát hol van az megírva, hogy énnekem ez sikerülni fog? És az orvosi az egy rendes polgári pálya. Jacques és Antoine erősen hatott rám is, nagyon nagy szerepet játszott ezekben az években. De talán nem gondoltam arra, hogy Antoine-

féle pálya lesz, bár elég kézenfekvő, mert Antoine is orvos a regényben. Szóval hogy úgy mondjam, választottam egy polgári pályát. Mert végeredményben mehettem volna én is építészmérnöknek vagy vegyészmérnöknek vagy bármilyen polgári foglalkozásra, de ez külön vonzott. És az első évben orvostanhallgató voltam. Egészen '44. március 19-ig tartott ez az idő. Nagyon szorgalmas is voltam. Mindig mindent megtanultam, és az összes gyakorlaton részt vettem, mert ugye van kémiai gyakorlat, fizikai gyakorlat és még nem tudom én, milyen – anatómia, arra is jártam. A boncteremben is remekül éreztem magam, pedig sok ember mondja, hogy milyen megrázó számára, mikor hullát kell boncolni. Nekem nem volt megrázó, nekem érdekes volt. Egy tárgyat hanyagoltam el, a fizikai-kémiai praktikumot, de ezt csak melleleg mondom. Ami úgy állt elő, hogy engem nem vehettek föl az orvosi egyetemre, mert ahhoz négy keresztény nagyszülő kellett, és nekem csak kettő volt. Tehát én azt választottam, hogy beiratkoztam a bölcsészetre fizika-kémia szakra, és fölvettem az összes orvosi tárgyat. Beírták az indexembe, és vizsgáztam belőlük. Mint olyan ember, aki fizikai-kémikus akar lenni, de érdeklik a biológiai tárgyak.

BA: Ezt nem tudtam.

KI: Igen. Egy olyan tárgy volt, amit utáltam, ez a fizikai-kémiai praktikum volt, mert ez tényleg csak a vegyészeknek kellett, míg az összes többi kellett az orvosoknak is. Úgyhogy ezt a fizikai-kémiai praktikumot hanyagoltam. Ezzel szemben a kémiai gyakorlaton úgy éreztem magam, hogy ez nekem való. Ez az egész dolog: kémiai gyakorlat, anatómiai gyakorlat, azokon nagyon jól éreztem magam. És délelőtt voltak az előadások, délután meg a gyakorlatok általában, és az előadásokra is kezdtem járni, de kiderült, hogy ezek holt unalmasak, mert felolvassák a tankönyvet. Úgyhogy akkor délelőtt mindig az egyetemi könyvtárban ültem nagyon szorgalmasan, tehát nem a lányok után futkostam, hanem a könyvtárban ültem. Délután aztán részt vettem a gyakorlatokon, és utána lehetett moziba menni, ha akart az ember.

Ez tartott március 19-ig. Utána nyilvánvaló, hogy nem lehetett tanulni, mert az idők nagyon zűrzavarosak voltak, és azok sodortak engem is, arról már beszámoltam. És azonkívül nem is volt egyetem. No most '45-ben azután még mindig nem volt egyetem egy jó ideig, és ezt az időt használtam ki arra, hogy elmentem Szabolcs-Szatmárba meg Pest megyébe földosztást szemlélni és ilyen dolgoknak a tanúja lenni. Mikor újból elkezdődött az egyetem, akkor még mindig az volt...

BA: Ez mikor volt?

KI: Nem tudom, lehet, hogy csak szeptemberben. De az is lehet, hogy májusban, ezt most már nem tudom pontosan.

BA: Mert az építészet májusban elkezdődött.

KI: Igen, lehet, hogy májusban elkezdődött. Szóval akkor már újra egyetemi hallgató akartam lenni. De az egész dolog meg lett rendítve attól a rettenetesen nagy kihagyástól. Márciustól májusig több mint egy év telt el, és nyári szünet mindenképpen volt, tehát másfél év telt el úgy, hogy nem lehetett tanulni. És nagyon nehéz egy fiatalnak ilyenkor szorgalmasnak lenni. De közben egész idő alatt ez a forradalom, ez borzasztóan fontos volt nekem.

BA: Egy pillanatra hadd térjek vissza az orvosira. Milyen orvos lettél volna, mit gondoltál, mi leszel?

KI: Belgyógyász. Biztosan tudtam, hogy belgyógyász szakorvos leszek, vagyis praktizáló belgyógyász óhajtottam lenni. Gyakoroltam is a keszthelyi kórházban és másutt is.

A Matolay-klinikán, az sebészet volt. És úgy éreztem, hogy az ember ráteszi a kezét a beteg hasára, és azonnal tudja, miről van szó. Szóval ez nagyon nekem valónak tűnt. De közben állandóan forradalmár voltam. Ez, hogy én forradalmár vagyok, tizenhét éves koromban valahogy kényszerképzetté vált bennem. Nyilvánvaló, hogy nem vagyok alkalmas forradalmárnak, egyáltalában nem az az ember vagyok, de az ember becsap-hatja önmagát. No most olyan nagy dicsőség nem jár azzal a gondolattal, hogy az ember titokban forradalmár. Tehát nem volt alkalmam kiábrándulni sem abból, hogy én erre alkalmas vagyok. Az, hogy az utcán az ember vignettákat ragaszt, meg ilyen dolgok, nem győzhetek meg sem arról, hogy jó forradalmárnak lenni, sem arról, hogy nem jó. Ezek olyan kis dolgok voltak. A radikális társadalomátalakítás igény maradt. Ekkor jött be az én életembe egy döntő fordulat, az anarchizmus, Kolossának ez a szövege az anarchiz-musról, az állam nélküli társadalomról. És ennek rabja lettem. Nálam ez volt a döntő forduló. '46 márciusában hagytam abba az egyetemet. Jól emlékszem, szép tavasz volt. Sütött a nap, és a balkonon tanultam, azt hiszem, biokémiát, Besnard-t. Azt hiszem, azt tanultam. S az nagyon érdekes, mert a biokémia halálosan érdekes tantárgy. Abban az időben különösen, mert akkor kezdődött ez a biokémiai forradalom, ami azóta már messze túl van a csúcson. Szóval akkor voltak az első tudományos eredmények ezen a téren, a harmincas évek közepétől kezdve, és ez a Besnard-könyv két vastag kötet volt, nagyon vastag, az biztos. Ezt abszolút izgalmasnak találtam. Ott ültem a balkonon, és olvastam a Besnard-könyvet, amiből vizsgázni kellett volna. És azt mondtam, hogy én ezt úgyse fogom csinálni. Na most ebben az anarchizmusnak döntő szerepe volt, mert olyan szemléletet ad, amely minden kérdésre megoldást nyújt. Ez tévedés volt Kolossa részéről is, az én részemről is és a te részéről is, de akkor ezt a tévedést még nem láttam. Ehhez még hozzátartozott az, hogy elmentem, ha jól emlékszem, '45-ben Márkus Pistával Gyüirere részt venni egy ilyen falukutatásban, amit ő csinált. Én ott nem sokat csináltam, inkább azt figyeltem, hogy ő hogy csinálja. Szóval nem voltam nagyon aktív. Valamit talán tevékenykedtem.

BA: Egy pillanatra. Gyüre – az hol volt?

KI: Gyüre, az a Nyírség. Az ugyanaz a vidék, mint Szatmár megye.

BA: De mi együtt mentünk el akkor oda.

KI: Te nem, te akkor, mit tudom én, egy napig ott voltál, utána visszajöttél.

BA: Nem, én mentem tovább.

KI: Ja, igen. És aztán mentünk ugyancsak falukutatásra Galgamácsára. Az is még olyan falukutatás volt, amiben én nem igazán vettem részt. De ez már '46-ban volt, amikor már szakítottam az orvosi egyetemmel, mert mondtam, hogy '46 márciusában szakítottam. Ja, én azért vágtam bele a te mondókádba, mert énnálam tényleg úgy volt, hogy az anarchizmus volt a döntő fordulat. No most itt nagyon érdekes tények jelentkeznek. A Hajnal-féle szociológia is ennek volt a része. Kolossa olyan hajnaliánus dolgokat vegyített bele a szövegébe, amik slágvortok voltak. Ez nem felolvasás volt, hanem előadás slágvortok alapján. Akkor az nekem már nagyon ismerős volt. Én azokat tudtam, amiket ő Hajnalból vett át. Tehát Hajnal nagyon erősen hatott rám, és Hajnalból ki lehet hozni egyfajta anarchizmust, mert ő ugyan inkább konzervatív demokrata volt... Ő demokrata volt őszintén, nagyon mélyen. De a tradíció tisztelete azt hozta magával, hogy ő olyan demokráciát akart, amely a tradíciókat tiszteletben tartja. És akkor joggal mondom, hogy konzervatív demokrata volt. Igen ám, de az ő egész szociológiáját úgy is lehetett olvasni, hogy a történelemben mindig szerepet játszik a hatalom, és az a rossz

benne. És mindig vannak jogok. Az emberek azonban ki tudnak bújni a hatalom nyúge alól, vagy azért, mert két hatalom keresztezi egymást, vagy valamilyen más okból. Tehát végeredményben a Hajnal-féle könyvekből és tanulmányokból le lehetett vonni anarchista következtetést. És én hajlottam arra, hogy ezt levonjam, és ezt Kolossa is megtette. Kézenfekvő volt, hogy ez zseniális fordulat. Az az érdekes, hogy Bibó István is ezt vonta le Hajnalból, mert ő is, legalábbis teoretikusan nagyon szelíd módon anarchista lett. Tehát Bibó biztosan nem helyeselt volna semmiféle olyan gondolatot, hogy bárhol bármilyen államfőt fölrobbantson valaki. Ezt különben mi sem tisztáztuk soha, hogy akarunk-e robbantani vagy sem. Ez nem volt benne az elképzeléseinkben. Mindenesetre Bibó nem akarta volna, hogy erőszakkal valósítsák meg az államnélküliséget, illetőleg a hatalomnélküliséget, ő is ezt a következtetést vonta le Hajnalból. No most az a vicc ebből az egész dologból, hogy nekem nagyon fontos volt, hogy ezt megmondjam. És ezt megmondtam Havasnak is abban a rosszul sikerült interjúban, de nem tudom, hogy ő mennyire értette meg ezt akkor. De leírták, és ami le van írva, azt könnyebb megérteni, mint ami élőszóban hangzik el. Szóval amikor neki beszéltem, akkor közben végiggondoltam. Vagy előtte... Szóval a Pikler bácsitól és a Sós Aladártól abszolút liberálist must hallottam. Mert ők olyan liberálisak voltak, mint Hayek vagy Milton Friedman. Azzal a különbséggel, hogy Hayekben vagy Milton Friedmanben egy büdös szó sincs arról, hogy földértékadót kell bevezetni. Ez az egyetlen pont, ahol eltérés van. De akár a külkereskedelemről, akár a vámokról, akár az állami beavatkozásról, akár a nyugdíjról, társadalombiztosításról legyen szó – minden közgazdasági kérdésben, ami fölmerült –, ők szélsőliberális állásponton voltak, attól az egy földértékadótól eltekintve. És az mind meggyőző volt számomra, amit ők erről mondtak, és az is államellenesség, ugye, mert ha az állami beavatkozást a minimumra korlátozzuk, akkor szintén abba az irányba haladunk. Szóval a Hajnal-féle szemléletből is az állam korlátozása következett. Ezek mind találkozhatnak az anarchizmusban, kivéve azt az egy pontot, hogy Kolossa átvette Lenin *Állam és forradalom*-jából azt, hogy minden állam az uralkodó osztály szolgálatában álló erőszakszervezet, ami ugye nyilván nagyon egyoldalú, és mivel egyoldalú, nagyon téves nézet. És azt is, hogy minden államot erőszakkal kell megdönteni. És kézenfekvő volt a számomra Kolossát hallgatva az a gondolat, hogy igen, Magyarországon '45-ben megdöntötték a horthysta államot, és a kommunisták még ennél tovább akarnak menni mindenféle téren. De hogy tulajdonképpen a kommunisták is csak egy államot akarnak létrehozni, a kommunista államot. És a következő lépés, hogy meg kell dönteni erőszakkal a kommunista államot, és akkor jön a nagy szent anarchia.

Na most mindezek, amiket én itt mondok, összefüggnek azzal, hogy az ilyen gondolatvilághoz még hozzájön az, amit olvasott az ember, a francia regényeket és nemcsak regényeket, hanem értekezéseket is. És Franciaországban mindenki baloldali volt, és mindenki a kapitalizmus és más hasonló dolgok ellen volt – már nem a nép, hanem az írók. Úgyhogy számomra mindaz, amit a kommunisták mondtak a nyugati országokról, hogy ott minden csak a kapitalizmus szolgálatában áll, és hogy ott azokban az országokban is forradalomnak kell lenni, és meg kell dönteni az államot, ezek mind olyan végiggondolatlanul éltek bennem. Nagyjából elfogadtam magamban anélkül, hogy az olyan egészen buta szövegeket, melyek az akkori *Szabad Nép*ben benne voltak, élvezni tudtam volna. Mert azt akarom megmagyarázni magamnak, hogy egymással ellentétes ideológiák éltek bennem, és nem is vettem észre, hogy ezek ellentétesek. És még ráadásul tolsztojánus is voltam. Tehát a tolsztoji értelemben abszolút szegénypárti, és

abszolút olyan, hogy minden kiváltságnak ellene kell lenni. És ugye a liberális gazdaságtannal, amit őszintén vallottam, ez tökéletesen összeegyeztethetetlen, hiszen egy liberális jól tudja, hogy gazdagok nélkül nem megy az egész dolog. És jövedelemkülönbségeknek is. Szóval bennem azon kívül, hogy élt a polgári vágy, amelynek egyik megoldása lehetett volna, ha tényleg orvos leszek, azon kívül bennem volt ez a rögeszme, hogy én alapvetően forradalmár vagyok, ezenkívül pedig különböző gondolatmenetek éltek bennem egymással szemben, amelyek egymást kizárják.

BA: De nálad békében voltak?

KI: Nálam békében megvoltak, és az én kérdésem tulajdonképpen nem is az, hogyan lettem anarchista, mert én, mondjuk, ugye, '45-ben lettem anarchista, és akkor húszéves voltam. És ha egy hatvanöt éves ember ugye arra tekint vissza, hogy húszéves korában anarchista volt, ez inkább jól hangzik, mint rosszul. Nagy marhaság, de hát az ifjúsághoz ez jól passzol. Hanem az, hogy hogy lettem aztán '47-ben kommunista? Hogy lettem párttag, mondjuk? Hát nekem az a nagy kérdésem, hogy lehetett rásiklani arra a tévútra, amely a párttagsági könyv kiváltásához vezetett. Itt most nem folytatom, mert te is csak idáig jutottál el, hogy '46 közepe, mondjuk, még tovább nem tartunk. Most itt bezárom. Még azt akarom mondani, hogy már akkor készen volt, amikor már megvolt az előkészület ahhoz, hogy azt a marhaságot megcsináljam, ami a pártba vezetett. Azáltal, hogy a forradalmár és a polgár közül nem tudtam választani, és azáltal, hogy a különböző, egymással ellentétes politikai és közgazdasági nézetek, közgazdaságtani és etikai nézetek ellentétességét nem ismertem föl, és nem tisztáztam magamban, hogy ha én egyszer liberális vagyok, akkor nem kívánhatom azt, hogy erőszakkal döntsék meg az államot. És ha egyszer tolsztojánus is vagyok, akkor nem lehetek liberális, és így tovább. Mondjad!

BA: Majd visszatérünk. De még csak reflektálva arra, ahogy kezdted mondani, te elsősorban arról beszélsz, hogy ideológia. Tehát hogy a különböző nézetek nem fértek meg egymással. Azért nem szabad elfelejteni, hogy ez az anarchizmus nemcsak ideológiai, hanem az ember mentalitásából, temperamentumából adódó emberi magatartás. Más szóval mondva: a türelmetlenség. De ez ugyanakkor az ország akkori helyzetéből is adódik. Szóval borzasztó zavaros volt.

KI: Miért?

BA: Zavaros volt azért, mert ugyan az oroszok engem fölszabadítottak, de ezek az oroszok rögtön el is fogtak. Meg kell változtatni a világot, és ez részben el is kezdődött: Horthyék eltűntek, a földosztás elkezdődött. Tehát elkezdődött valamiféle polgári átalakulás, aminek az ember örült. Demokratizmus alakult ki, úgy-ahogy, de mégis. Több, mint valaha Magyarországon. Ez jó volt. Ugyanakkor az ember elégedetlen volt, mert radikálisabb változást akart elérni. Tehát mindazzal a komplexummal, hogy egyszer félfudáliból polgári és egyben radikálisabb állam alakuljon ki. Egyszerre ment ez a kettő, és ez abszolút zavaros volt. Ha jól emlékszem, én szerettem volna Franciaországban élni egy polgári államban, mert azt nagyon szerettem, és ott radikálisnak lenni. Hát ez persze nagyon egyszerű képlet. Én ezt úgy gondoltam, mint más velem egykorú francia, egyetemista, ifjú, hogy harminc évig rebelliskedik, és utána beáll a rendszerbe, és szépen végigcsinálja a polgári pályafutását. Nem erre gondoltam, de nyilván ez lett volna a pályafutásom. Itt azonban, Magyarországon, ebben az állandóan zavaros-ellentmondásos helyzetben ellentmondásosak voltak az ember nézetei is. De a gondolatok, a szabadság, a liberális gondolkodásmód mint elmélet jelentkezett. Ugyanakkor az anar-

chizmus nálam nemcsak elmélet volt, tehát hogy ne legyen hatalom, hanem magatartás is, ami abból a türelmetlenségből adódott, hogy itt nem mennek a dolgok, és ezért gyorsan kell végigvinni a változást.

KI: Igen, ez bennem is megvolt, igen.

BA: Azért volt némi különbség a kettőnk pályafutásában. Te beléptél a kisgazdapártba, én aztán végül is beléptem a parasztpártba. És azután mentem a kommunista pártba. A kommunista párttal való kacérkodást azért mondtam el, hogy én mindjárt '45-ben be akartam lépni, mert előtte '44-ben nagyon sok kommunista kapcsolatom volt. Abban a zűrzavarban mindenféle illegális kommunistaival összeakadtam, amikor bujkáltam. Akikkel azután itt-ott-amott valamennyit együtt dolgoztam. '45 után újra találkoztunk. Szóval kezdett kialakulni egy kör, amelyik odavonzott. De mondom, kétszer is bementem, és ki is jöttem. De azért ez azt jelenti, hogy ennek volt vonzása. És a vonzásban nem az elmélet volt, nem a rendszer, amit ők létrehoztak, hanem a radikalizmus. Hogy ezekben meg lehet bízni. Hogy ezek csinálni fogják egyrészt, másrészt proliszaga volt ennek is úgy-ahogy. Mert különben a II. kerületben lakva, Budán lakva, nem ez volt az erős oldala. Másutt se nagyon, az is illúzió volt, de mégis vonzott. Tehát ilyen keverék volt ez akkor, a kommunista párt is ilyen zagyvalékként jelentkezett. De volt olyan oldala is, ami szimpatikus volt számomra. Kompromisszumos megoldás volt, hogy nem léptem be a kommunista pártba, de a kisgazdapártba sem léptem be, hanem elmentem a parasztpártba, és ott kezdtem el ügyködni.

KI: Hadd mondjak én is valamit. Tudom, hogy ez a Kolossa-féle ideológia nekem nagyon tetszett, de bennem – már az előbb mondtam – az volt, hogy a kommunisták hatalmát egy második forradalommal kell megdönteni. Emlékszem, hogy én ezt elő is adtam ezeken az összejöveteleken, és arra támaszkodtam, hogy az akkor Magyarországon működő kommunisták közül azokat, akiket ismertünk, mert hát nagyon távolról ismerjük Rákosi Mátyást vagy Révai Józsefet vagy Rajk Lászlót... De hát az ismeretségi körünkben is voltak kommunisták, és ezeket két csoportra osztottam. Bürokratákra és valódi forradalmárookra. S akkor azt gondoltam, majd a második forradalmat a kommunista pártban lévő valódi forradalmárok fogják megcsinálni a bürokraták ellen, és az volt a nézetem, hogy nekünk mind be kell lépnünk a kommunista pártba, hogy ott a párton belül készítsük elő ezt a második forradalmat. És például Jónás Palinak, aki tökéletesen ki volt ábrándulva a kommunista pártból, állandóan azt magyaráztam, hogy rendezze a viszonyát a párttal, mert nagyon rossz volt a viszonya.

BA: Ez, amit mondasz, mikor volt?

KI: '46-ban. Nagyon rossz volt a viszonya a párttal, és állandóan azt magyaráztam, hogy rendezni kell ezt a dolgot, mert az a helyzet, hogy mindnyájunknak benne kell lenni a pártban, és a párton belül készülni a második forradalomra. Na most persze ennek az '56-os forradalomnak semmi köze nem volt ehhez, amit én akkor kitaláltam, teljesen hülye fővel. Nem azt magyarázom, hogy '56-ban valódi forradalmárok voltak, ebből semmi nem lett. De azt magyarázom, hogy ez könnyítette meg, hogy '47 júliusában aztán belépjek a pártba.

BA: Visszatérve, még mielőtt a belépést vennénk sorra. Énnálam más tényezők is voltak. Én komolyan vettem a fasizmus visszatérésétől való félelmet, amit a kommunista párt elhintett az emberekben, amiről ma már tudom, hogy teljesen ostoba nézet volt. De én akkor bevettem, és ez megkönnyítette a belépést. Tehát a proletárromantika, az antifasizmus, a radikalizmus, ami miatt a kommunista párt nem nézett ki olyan szörnyűnek,

mint amilyenek máskülönben látta az ember: a diktatórikus módszerek, nem volt tömegkapcsolat, azonkívül az elvtelen felhasználása a volt nyilasoknak, és így tovább. De mondom, a lényeg az, hogy valamiféle egyeztetés jött létre. Ott a liberalizmus, a georgizmus, a hajnalizmus, államtalanság, államnélküliség és a radikális anarchizmus között. És ebbe még valahol a kommunista párt is belefért. Ez akkor elsősorban azért történhetett meg, mert valamilyen radikális megoldást akartam. És mindazokat, akik ezt a radikális megoldást valamilyen módon jegyezték, függetlenül attól, hogy mi volt a céljuk, én elnézőbben kezeltem. De ez akkor még nagyon zavarosan, nagyon ellentmondásosan jelentkezett. Tehát két vonal volt egymás mellett. Az elmélet az egyik oldalról – tehát Kolossának ezek az összegezhető elméletei –, míg a másik oldalról az akkori Magyarország helyzete, a radikalizmushoz való vonzódás. Te említetted a forradalmiságot. Énbennem nem így élt, hogy tizenhét éves koromban forradalmár akarok lenni. Vonzott, olvasva és ábrándozva róla, ez a vagány élet, de bennem mindig megvolt ez, hogy egyszerre akarom végigélni Antoine-nak és Jacques-nak az életét. Folyton bennem volt, hogy tulajdonképpen több életet szeretnék élni: egy művészi, egy polgári és egy forradalmári életet. Ezek mindig-mindig együtt jelentkeztek. Változóan egy kicsit nagyobb hangsúly volt az egyikén, mint a másikon, de nem tudtam lemondani egyikről sem.

Ezért történtek az ilyen vándlizások és átállások is, abban a helyzetben, hogy mikor melyikre vágytam jobban, vagy amikor úgy gondoltam, hogy az ottani magyarság helyzetéből kiindulva melyik fontosabb és jelentősebb. Mindenesetre '46 elejére bennem annyira megérett, hogy otthagytam a műegyetemem, és forradalmár akartam lenni. Én is elmentem erre a nyírségi utazásra. Azért kérdeztem rá. Akkor ott voltam, és ott volt Márkus. Juci is ott volt, te is ott voltál és még mások is. Mert emlékszem arra, hogy a vonat mellett gyalogoltunk, mert nem volt pénzünk vonatjegyre. Aztán elmentem onnan Nagyecsedre, ahol Asztalos Bálint lakott.

KI: Én is voltam ott.

BA: Igen, de ti onnan aztán elmentetek, én meg visszamentem hozzá, és ott töltöttem egypár hetet. Nagyon jóban lettem vele, és később fölcsaltam Pestre, hogy végezze el az egyetemem. Fel is jött, de aztán otthagya, és visszament borbélynak, félparaszt borbélynak. Nem tudom, mi lett vele. Még küldte egy ideig a novelláit.

Szóval akkor elindultam, és beléptem (már '45 nyarán beléptem) a parasztpártba. Emlékszem, hogy a műegyetemem már mint parasztpárti kiabáltam, és ott elkezdtem a baloldali szervezést, és a NISZ-ben tevékenykedtem, és ott is elkezdtem a baloldali szervezni. Nem, rosszul mondom: a baloldali csoportosulásban vettem részt, szervezni később kezdtem. És ezután volt a '46. februári-márciusi út. Nem tudom, pontosan melyik hónap, azt hiszem, márciusban volt, mikor elmentünk Nyíregyháza környékére. És akkor már a parasztpárt aktív tagja voltam. De ebbe már beletartozott az is, hogy mint anarchisták beszéltek meg, hogy szervezni fogok, és hogy először a parasztpártba kell mennem. Majd visszatérek erre az utazásra. De említve ezt a kommunistákhoz való orientálódást, arra is jól emlékszem, hogy volt ilyen szerepkiosztás az elején, hogy te méz a kisgazdapártba, Kolossa meg én a parasztpártba. Aztán megbeszéltük '46-ban, hogy tulajdonképpen egyetlen lehetséges szervezet van, és az a kommunista párt. Szóval egyik oldalról azt mondom, hogy volt nimbusza is a kommunista pártnak, az antifasizmusa, a földosztása, a radikalizmusa és valamiféle munkás-orientációja. Másrésztől pedig volt az, hogy ezt a területet föl kell használni.

No most visszatérve '46 márciusára. Én akkor ott elváltam tőletek, és '46 márciusától kezdve mentem lassan le délre. Ez azt jelentette, hogy körülbelül júliusig ott mászkáltam, faluról falura mentem. Mátészalka, Nagyecsed és aztán le a Nyírségbe, Hajdúba és egészen Békéscsabáig. Ezt az utat úgy tettem meg, mint a parasztpárti ifjúsági szervezet szervezője. És akkor mindenkit próbáltam ott meggyőzni az anarchizmus gyönyörűségeiről. Ez az út borzasztó érdekes volt, mert emlékszem, minden egyes faluban egy-két napot töltöttem csak, rendszerint az ottani NISZ valamelyik vezetőjének a lakásán. Ezek mind parasztyerek voltak, néha jobb módúak, de rendszerint tényleg szegényparasztok. És csodálatos élmények voltak. Hogy kiderült, ezek legnagyobb része mind valamilyen másfajta ambíciót rejteget. De parasztyerek, tényleg szegény parasztyerek voltak, miközben írtak, főleg verseket, és álmodoztak. Ezek az esti beszélgetések, a személyes beszélgetések különös világgal ismertettek meg, ahol a polcokon csak öt-hat könyv volt. Mindig egy Petőfi, esetleg egy Kossuth-naptár. Legalább hét-nyolc ilyen fiatalra leltem. Ami azért nagy szám. Nem eszerint válogattam ki az embereket, de hogy voltak ilyen parasztyerek, akiknek ilyen ambícióik voltak, és mégsem lett belőlük soha semmi. Mint ez az Asztalos, aki tehetségesen írt, és a végén visszament parasztnak. Végül is elérkeztem Makóra, és ez már valamikor júliusban volt, és akkor onnan visszajöttem Pestre, a Duna–Tisza közén. Nem is tudom, meddig mentem, Kiskunfélegyházáig gyalog. És akkor ott felszálltam a vonatra. Ez alatt az út alatt ismerkedtem meg Liskával is. Ő békéscsabai volt. És amikor visszajöttem Pestre, akkor már meggyőztem magam arról, hogy nekem ilyen nagyon radikális forradalmi életet kell élnem. Utána még elmentem Tahiba, ott tartották a táborukat ezek a debreceni karácsonyisták.

KI: Igen, azon én is részt vettem.

BA: Ezen te is ott voltál? Nem emlékszem. És ez is ilyen baloldali csoport volt. Nekem újdonság volt, bár nem érttem egyet velük. Emlékszem, hogy Debrecenben összevitattkoztam az öreg Karácsonnyal az egyetemen. A Liskáék bevitték hozzá, és ezt mondták: „Itt van valaki, aki nem ért egyet Sándor bácsival.” Hülyeségeket mondtam, és ő hülyeségeket válaszolt. De elmentem ezek után az ő táborukba, bár nem volt semmi közöm hozzájuk. Mégis azt láttam, hogy sokféle kezdeményezés van. Ez meggyőzött arról, hogy miért ne csinálhatnánk mi is a miénket. És ezután visszajöve Pestre, már hallottam a NÉKOSZ-ról. És Kardossal többször beszéltem, aztán úgy gondoltam, hogy ez is ilyen jó terep, amelyik nem egyértelmű, mert vannak radikális parasztpártiak meg kommunisták. No ide kell bemennem. Úgyhogy aztán beléptem a József Attila Kollégiumba.

KI: Ez mikor volt?

BA: '46 szeptemberében.

KI: Akkor alakult a kollégium?

BA: Igen. Én voltam Gyenge után az első kollégista. Gyenge volt az igazgatónk. Szóval beléptem a kollégiumba, és ezt a kollégiumot is terepnek tekintettem, ahol az anarchizmus számára meg lehet nyerni az embereket. Az első időben ez elég sikeresen ment, mert ugye a József Attila Kollégiumnak is megvolt a maga politikája, és azok alatt a hónapok alatt – tehát az őszi hónapok alatt: szeptember, október még talán november – kialakultak a különböző pólusok. Én is egy ilyen csoportnak, az egyik csoportnak lettem a vezetője, amelyik az ottani vezetéssel egyre inkább szembekerült. No, ebbe a csoportba beletartoztak ezek az én anarchista barátaim is, vagy híveim, nem tudom, hogy mondjam. Másrészt pedig olyanok, akiknek én az anarchizmusról nem nagyon beszéltem, csak olyan nagyon félve. Mint a Csizmadia Ernő.

KI: Emlékszem én is Csizmadia.

BA: Igen, szóval azokat, akik olyan nagyon kedves, szerény, szimpatikus emberek voltak, azokat bevontam a szociográfiai munkába, amit akkor elkezdtem szervezni. De ezek csak lehetőségek voltak. Szemben álltunk néhány csoporttal, akik aktív, a vezetést támogató fiúkból álltak. Nagyon nehéz azt megmondani, hogy hogyan csúszott át, de lassan átcsúszott a kollégiumon belüli perpatvarba. És nem annyira anarchizmusról volt már szó, mint a kollégiumon belüli ellentétekről. Gyenge, akit nem lehetett Kardos fenekéből kihúzni, és aki egyre inkább katonai jellegű szervezetet akart a kollégiumban létrehozni. Ez ellen tiltakoztunk. Én ugyanakkor a bölcsészkar lettem a főtitkára, amikor a bölcsészkar még magában foglalta a TTK-t is és a bölcsészkart is. Ebben tevékenykedtem. És a kollégiumban egyre inkább elszigetelődtem. – A MEFESZ-be tulajdonképpen Györfly Sándor rángatott engem bele mint parasztpártit, illetve mint a NISZ tagját. És végeredményben főtitkárnak hívták akkor ezt a szerepet. Ezt csináltam egészen '47 januárjáig.

KI: Tehát ez átmeneti volt.

BA: Igen, átmeneti, nem is nagyon értettem, nem is nagyon tudtam, mit csináljak. Eléggé semleges területnek nézett ki, mert ott azt, amiért én a kollégiumba mentem, illetve a kollégiumot terepnek láttam, nem lehetett kihasználni. Ott hatalmi politika folyt a maga kicsinyes harcaival, a különböző ifjúsági szervezetek között. De ami lényegesebb, hogy ekkor, ebben az időben mentünk mi el a Weissshaushoz. Ez '46 novemberében vagy mikor volt...

KI: '46 őszén. Szerintem már októberben.

BA: Igen, de nem szeptemberben volt, mert akkor falaztam.

KI: Hányszor voltunk Weisshausnál?

BA: Kétszer. Én kétszer voltam.

KI: Jól van, ebből nem következik semmi, mert lehet, hogy én eggyel többször voltam. Most már nem az ÁVO kérdezi, csak magam szeretném tudni, hogy hányszor voltál ott.

BA: Én kétszer. Te lehet, hogy többször, én valahogy nem tartottam elég érdekesnek. Az „érdekesnek” nem jó szó, nem láttam benne lehetőséget. Zimányival meg ugye Jónással együtt, meg veled együtt mentünk föl...

KI: Igen. Sokan voltak még.

BA: Sokan voltak, legalább húszan. A Benkő is, azt hiszem, ott volt, és Ali bácsi elmondta a maga elméletét. Amennyire én emlékszem, arról beszélt, hogy népmozgalmat kell indítani. És lényegében Rákosit szidta, és Rákossal szemben inkább tömegmozgalmat akart létrehozni, amelyik valahogy spontánabb, lazább szervezetű kommunista párt lesz, szemben Rákosiék nagyon is centrális szervezetével. Persze hogy Ali bácsi is a magyarországi kommunistákat képviselte, szemben a moszkovitákkal. Mint ilyen, más árnyalat volt, más jellegű is volt, és ő erősen hangsúlyozta az ideológiai különbséget. Az igazi különbség persze taktikára, mozgalomra, mozgalmatszervezésre vonatkozott.

KI: De nemcsak ez volt, hanem a Duna-Európa. Ez volt benne, ezt a kifejezést használta. A közép-európai népek konföderációja vagy föderációja. A románok, a jugoszlávok, szerbek, horvátok, szlovének, magyarok, csehek, szlovákok stb. Teljesen Németh László-i szövegeket vágott le. És nekem ez csalódás volt. Természetesen szép gondolat a dunai népek föderációja, csak hát, ugye, azt gondoltam, hogy azt már megírták. Sokan megírták. Szóval én untam, amikor erről beszélt. Nem úgy, hogy ez nem rokonszenves, hanem hogy ezt tudom.

BA: Én ezt nem így éreztem, hogy ilyen nagy elvet akar kifejteni, hanem inkább azt értettem ezen, hogy a bulgáriai, romániai, jugoszláv, lengyel, cseh kommunista pártion belül, azokkal az organizációkkal, amelyek potenciálisan szemben álltak az akkori moszkovita irányzatokkal, hogy azokkal kell a kapcsolatot felvenni. Ezt abszolút így értelmeztem.

KI: Biztos, hogy te értelmezted jól.

BA: Nem tudom, de nekem az volt az érzésem, hogy ő ezt így látja. Később lett inkább világos, amikor Rajk kapcsolatba lépett Rankovicsékkal. Emlékszem erre a cikkre az akkori *Szabad Népb*ben, hogy *Új hatalom*. És akkor leírta azt, hogy...

KI: Ki?

BA: Ez a vezércikk. Ami, úgy tudom, hogy Rajk által volt iniciálva, és abban az szerepelt, hogy a kelet-európai, közép-európai kommunista országok egysége új hatalmat jelenthet. Ami a Szovjetuniótól független kelet-európai blokkot jelentette.

KI: Igen, ez nagyon fontos volt nála.

BA: Ez ugyan későbbi adat, de ebben éreztem, hogy az a...

KI: Ez nem a mi életünk, hanem párttörténet vagy munkásmozgalom-történet vagy országtörténet. Az a helyzet, hogy ebben a pillanatban én úgy látom, persze nem vagyok abszolút jól értesülve, de úgy látom, hogy mindenki azt gondolja, hogy Rajk semmi mást nem akart, mint Rákosi Mátyás, és a legnagyobb volt az összhang. Legfeljebb személyes vetélkedés volt, és hogy a kivégzést és a pert Sztálin rendelte el, de éppúgy elrendelhetette volna, hogy Rajk végezze ki Rákosit, mint azt, hogy Rákosi Rajkot. Hogy semmiféle különbség nem volt Rákosi Mátyás és Rajk László között. Termetre például volt különbség, de ideológiailag-politikailag ugyanazt képviselték. Amit most te mondasz, az merőben más. Pillanat, ne húzzuk az időt, rohammal foglaljuk el.

BA: Igen. Ennekem az volt az érzésem, hogy ebbe illik bele Weissshaus dumája, ami később ebben a *100 milliós nép* cikkben megíródott.

KI: Az volt a címe a cikknek, hogy *100 milliós nép*?

BA: Nem tudom, a „népben” nem vagyok biztos, de új száz millió vagy valami ilyesmi volt.

KI: Várjál, azt ismételed, hogy ez összefogás, hogy Weissshaus ebbe illik bele. De ami újdonság, az az, hogy szerinted Rajknak volt saját politikája. Hogy Weissshausnak saját politikája volt, az nyilvánvaló. Különben nem ültették volna le száz évre, hogyha nem lett volna saját nézete. De hogy Rajknak lett volna saját vonala, ez olyan állítás, amelyet az utolsó három évben senki sem írt le. No folytasd.

BA: Igen. Azért mégiscsak volt egy alapvető különbség aközött, hogy valaki Moszkvából jött, vagy a magyarországi kommunista pártban volt vezető befolyása, és így tovább. Ezek közül persze legjelentősebb volt Rajk és Kádár.

KI: Ez rendben van, de ez helyzeti különbség.

BA: Mindenesetre különbség. Alkalmas egy összeesküvés-elmélethez. Hogy Rajk és Kádár és mindazok, akiknek komoly befolyásuk volt arra a kommunista magra, amelyik már Magyarországon annak idején kialakult, potenciális ellenségek. És a potenciális ellenségből valóságos ellenséget kellett csinálni. Nem azt akartam ezzel mondani, hogy itt ideológiai eltérések vagy jelentős ideológiai különbségek voltak, de ha azt a koncepciót figyelembe veszem ennek a cikknek nyomán, hogy az elkülönülés a Szovjetuniótól, hogy kinyúlni a többi kelet-európai ország kommunista pártjai felé, és egy egységes kelet-közép-európai kommunista tömböt létrehozni, hát azért ez alapvetően más kon-

cepció volt. Még akkor is, hogyha a társadalmi felépítésben, és így tovább, nem volt különbség. Legalábbis nem tudok semmiféle különbségről.

KI: Hát nem, a jugoszláv rendszer rosszabb volt.

BA: Most nem is az a kérdés, hogy rosszabb vagy jobb volt, de nem tudok arról, hogy Rajknak a jugoszlávokkal való kapcsolatában az is benne lett volna – lehet, nem tudom –, hogy az a rendszer mint kommunista rendszer jobban működött-e. De azért a NÉKOSZ-nak és Kardoséknak ez a lelkes támogatása, a titói ifjúsági – hogy hívták ezt? – munkatábor? Nem ez volt a neve, de valami hasonló, hogy ezek a vasútépítő táborok, az ebben való részvétel az igazi. Hogy jó-jó az a Szovjetunió, de mégis a jugoszláv példa az, akik olyan kiválóan viselkedtek a háború alatt, amit nekünk mint kis országnak követnünk kell. Az a mi mintaképünk. A Titóék vadászata, amikor Tito itt volt vadászni, és az egész NÉKOSZ ott hajtotta a vadat...

KI: Igen, rémes, rémes, rémes.

BA: Az ezekben való részvételnél mindig az volt a cél, hogy valahol előkészítsenek egyfajta közeledést. Nem tudom, ez mennyire volt tudatos.

KI: Tudatos volt, sok emberben egész biztos.

BA: Volt ilyen elképzelés.

KI: És akkor volt ez a bányászvezér, a Gyelka, emlékszel még, ugye, ez létezett a kommunista párton belül, a régi kommunisták, régi szimpatizánsok között. Szóval ez az áramlat létezett, de most mindenki azt mondja, hogy nem. Tulajdonképpen nem létezett. Hogy hívták, aki népjóléti miniszter volt, és betiltotta az abortuszt? Egészségügyi miniszter, milyen Anna?

BA: Ratkó.

KI: Ratkó. Hát Ratkó is ehhez a vonalhoz tartozott, de mindegy, volt az a bizonyos kongresszus, a '46-os pártkongresszus, ahol szavaztak. És természetesen mindenki vagy 100%-ot kapott, vagy 99-et, 98-at vagy 97-et, de emlékszem, hogy voltak ilyen eltulodások Farkas Mihály és Vas Zoltán rovására, Rajk és mások javára. És volt a kommunista párton belül ilyen áramlat, nemzeti áramlat.

BA: Feltétlenül. Ezt akartam mondani, hogy ez a Szovjetuniótól való elkülönülés, a külön út, ezeknek az országoknak a közös fellépése, ez nemzeti kommunizmus volt. Ha nem is kell úgy elképzelni, mint ma egy független országot, mint önálló létet. De mindegy, eltérés létezett. Hangsúlyt tenni kissé a nemzeti különállásra. A jugoszláv példa ezért volt mégis fontos. Jugoszláviában nem volt megszálló szovjet katonaság, ezért a lelkesedés ott spontánabbnak tűnt, mint a Szovjetunióban. Egy kis ország, amelyik intézi a maga ügyeit. Azért ezek a finomságok eléggé észlelhetők voltak. Nem kell mindennek túl nagy jelentőséget tulajdonítanunk, azt gondolnunk, hogy ezek nem voltak kommunisták. Ebben az értelemben éreztem Weisshausnál ilyen különálló megközelítést. És amikor erről beszélt, arra gondoltam, hogy ő is keresi a különböző népi demokratikus államokban a hasonlókat. Arra persze nem gondoltam, amit aztán rávarrtak, hogy ő az összeesküvésben a horthystáktól kezdve a legkülönbözőbb jobboldali árnyalatokkal együtt vett részt...

KI: A Magyar Közösség, Kiss Sándor...

BA: Igen, a Magyar Közösség. Hogy ő ebben részt vett volna, az képtelenség.

KI: Ez nevetséges.

BA: Biztos, hogy nem volt benne. Nem hiszem, hogy neki ezekkel különösebb kapcsolata lett volna.

KI: Semmiféle kapcsolata nem lehetett.

BA: De népmozgalomról beszélt. Népmozgalomról Rákosival szemben. Erre emlékszem. De nekem Ali bácsi mondanivalói nem különösebben tetszettek. Persze szimpatikusabbak voltak, mint Rákosi dumái, de nem imponált, mert én nem ezt a vonalat kerestem. Én ott nem egy Rákosival szemben álló kommunista irányzatot, hanem egy anarchistább irányzatot kerestem.

KI: Kerestél te. És ez nem volt.

BA: Ami ott nem volt.

KI: Nekem nagyon rossz véleményem volt, hogy kétszer voltam vagy háromszor, nem tudom. Az egész dolog olyan szárnalmas, olyan pitiáner volt. Ő maga is. Emlékeztetett az irodalmi élmények közül Büggerre, abban az időben Bügger nagy szerepet játszott. Emlékeztetett arra a miniszterre. Lehet, hogy rosszul emlékszem a névre. Tudod, az a pacifista kommunista, a szent, aki aztán '14-ben nagyon könyörtelenül írja le ennek a dolognak a szárnmasságát, hogy így mondjam. De lehet, hogy Büggert is rosszul értelmezem. Tény az, hogy nekem az volt a benyomásom, hogy az a kopott ember a maga aszkétizmusával és a mások gondolataival – mert minden gondolata csak kölcsönzött gondolat volt, szárnalmas. És azonkívül úgy éreztem magam, hogy abban az időben én annyira könnyelmű, majdnem kalandorgondolkodású voltam, hogy abszolúte nem félttem attól, miből mi lesz. Körülnéztem, és világos volt előttem, hogy itt ülnek az államvédelmi emberek, és ez az egész dolog teljesen abszurd, hogy itt ülünk, és konspirációt játszunk. Mindenről még aznap este jelentés készült azok által, akik ott ültek. És én erre azt szoktam mondani, mi értelme van ennek az egésznek? Szóval ezt rendkívül kiábrándítóan tartottam. Rendőrtiszt is ült ott.

BA: Nem hiszem, hogy a rendőrtiszt volt a besúgó.

KI: Nem a rendőrtiszt. A rendőrtiszt olyan valaki volt, akit később valószínűleg agyonvertek a börtönben.

BA: Igen. De azért az lényeges, hogy abban az időszakban, emlékezz vissza, mi mindehová elmentünk, ahol azt gondoltuk, hogy valaki másképp gondolkodik. Ebbe ez is beletartozott. Nem kell ennek olyan nagy jelentőséget tulajdonítani. Én nem is tartottam olyan nagy jelentőségűnek, ha később nem lett volna olyan nagy baj belőle. A lényeg az, hogy ez nagyobb jelentőséget kapott az én életemben, mint a Karácsony Sándorral való beszélgetés.

KI: Abból nem lett baj.

BA: Semmi, semmi. A kutya nem kérdezte. Ezt viszont megkérdezték. Ez nyomon követett egész életemben, mármint a kommunista rendszeren át. Minden évben egyszer elővettek, a fejemhez vágták. Szóval folyamatosan előjött. Elindított valamit, ami végigkísért az otthoni életemben.

KI: No most ez az egész dolog októberben és novemberben volt. És decemberben, karácsony előtt, mondjuk 21-én olvashattuk a *Szabad Népb*ben, hogy Weissshaus Aladárt államellenes összeesküvés vádjával letartóztatták. Itt is olyan tény van, amelyet tisztázni szeretnék. Nem veled kell tisztázni, csak mégis beszélgetés közben előjön, mert úgy emlékszem, hogy ugyanakkor tartóztatták le Kiss Sándort is.

BA: Teljesen egyszerre volt. Mindkét ügyet a Magyar Közösséghez kapcsolták, de hogy kapcsolatuk lett volna, azt nem tudom elhinni. Lehet, hogy rosszul tudom, de hogy valami köze lett volna? Lehetetlen. Mert szerintem ő ezt a szövetséget csak a kommunistákkal akarta. Úgy gondolta, hogy Magyarország senki mással ne tárgyaljon. De le-

het, hogy ezt rosszul tudom. Ellenben az biztos, hogy külfölddel közösséget kerestem, a társországokban lévő kommunista vezetőkkel akart kapcsolatot teremteni, akik szerinte ugyanezt a pozíciót töltik be azokban az országokban, mint ő itthon. Szóval egyetértetek azzal, amit róla mondtál. Nekem is rossz érzésem volt. Gyenge volt, gyenge abban az értelemben, hogy olyan szegényes volt az egész, nem volt karizmatikus vezető. Sosem értettem, miért volt a neve olyan jelentős. Nem volt olyan okos, inkább azt a benyomást tette, hogy azt gondolja magáról, hogy rendkívül ügyes, rafinált és fifikás, és túljár az eszükön. Még ebben sem volt igaza, mert letartóztatták. És azért ez nagyon lényeges, mert addig szabadon járhatott. Hogy miért is mentünk oda? Mert mindenhová elment az ember, mert kíváncsi volt, meg érdekelte, ki mit gondol. Játékból, izgalomból. Nem volt bennünk veszélytudat. Ebből a szempontból nagyon lényeges változást okozott, mert utána óvatos lettem, behúztam fülem-farkam. Emlékszem, hogy annak idején a Veres Péter beráncigált, és elmondta, hogy: „Fiam, hát miért nem jöttél előbb hozzám? Majd én elmondtam volna neked, hogy ki az a Weisshaus. Én ismerem őt, már nem tudom, mióta. Nem kellett volna elmenned.” Szóval ezen a hangon folyt a kioktatás, hogy üljek a seggemen, és ne Alizzak.

KI: Mindenesetre – belevágok a szavadba – akkor, amikor letartóztatták, ez mondjuk december 21-én volt...

BA: Valahogy karácsony előtt.

KI: Igen. Akkor én körülbelül egy hétig nem aludtam otthon. Hol Sós Jucinál aludtam, hol pedig másoknál. Mert gondoltam, hogy ennek lehet valami következménye, hogy én kétszer vagy háromszor ott voltam Weisshausnál. De aztán nem lett következménye, és akkor annyiban maradt a dolog. De az biztos, hogy ez a mi életünkben döntő fordulat volt. Mert szegényes volt. Gondolat nélküli, gondolatszegény. Az viszont világos volt, hogy abszurdum a letartóztatása.

BA: Azt akarom kérdezni, hogy semmiféle következménye nem volt számodra?

KI: Dehogynem. Később rengeteg következménye volt, de ott még nem tartunk. Később.

BA: De most, ebben az időszakban semmi nem volt?

KI: Nem. Ebben az időszakban csak annyi volt, hogy kicsit megijedtem, de nem eléggé. Mert azért pár napig nem aludtam otthon. Fiatalember, miért ne aludjon más-hol? Ez nem volt olyan nagy eset. De volt egy másik dolog, amitől megijedhettem volna, de egyáltalában nem ijedtem meg. És ez a másik dolog utólag sokkal fontosabb lett. Utólag. Mert akkor nem értettem. Ez még '46-ban volt. Weisshaus előtt vagy Weisshaus idejében. Szóval mentem, ugye, akkor már a Frankel Leó utcában laktam, a 23.-ban. És nem voltak hidak még egyáltalán.

BA: A Kossuth híd volt. Az a pontonhíd.

KI: A pontonhíd, igen, de nem a Kossuth híd. De működött a 9-es villamos, amely a Duna-parton ment egészen a körtérig. És a Margit hídnál fölültem a 9-esre, s találkoztam valakivel, aki nem volt barát, nem volt fontos ember. No de ismerős volt. És a pontonhídnál leszálltam, és átmentem Pestre. Nem tudom, miért, mi keresnivalóm volt Pesten. No és ennek az embernek mondtam, hogy a *Demokrácia* megírta – a *Demokrácia* hetilap volt, még hozzá kiszegedapárti hetilap –, megírta, hogy ekkor meg ekkor megnyitják a Kossuth hidat. És hol van az már, és még mindig csak pontonhíd van. Leszálltam a villamosról a pontonhídnál, átmentem, és mellém jött egy ember, egy kiszegedapárti gyerek, aki azt mondta, hogy: „Mit mondott maga a demokráciáról?” Hát – mondom – magát

ez miért érdeklí? Nem húzom a történetet, ő azt mondta, hogy igazoljam magam. Én kértem az ő igazolványát, de ez inkább csak méltóságvédelmi okokból történt, mert nem érdekelt az igazolványa. Szóval hogy én szidalmaztam a demokráciát a pontonhíd kapcsán. Nem sokat törődtem ezzel. Aztán egy idő múlva kaptam egy behívót – az Andrassy út 60.-ba. Hogy mikorra, már nem emlékszem. Elmentem, de eszem ágában sem volt, hogy ezért. Bementem, bemutattam a behívót. Elvittek egy szobába, és ott egy ember ült egy írógép előtt, és rögtön a legagresszívebb hangon kezdett engem kérdezni mindenféléről. És világos volt, valahogy az első mondat után világos volt, hogy annak az embernek, aki a pontonhídon mellém szegődött, annak a följelentése miatt kerültem ide. Na, megindult ez a beszélgetés: „Mit csinált maga '44-ben?” – ezt kérdezte ez a zseniális nyomozó. És akkor mondtam, hogy részt vettem az ellenállásban, és a felső kapcsolatomban Décsi volt. És arra azt mondja: „No, azt majd mindjárt meglátjuk!” És akkor különböző folyosókon mentünk át, és elérkeztünk egy borzalmas nagy szobába, és ott volt egy íróasztal, és ott ült Décsi. És azt mondja Décsi: „No, már megint milyen marhaságot csináltál?” És akkor kiengedtek. De nem fogtam fel. Nem fogtam fel, mert az, hogy Décsi ismert engem, emiatt ez az ügy le is lett zárva. Nem fogtam fel, hogy olyan országban élek, ahol ha nem ismerem Décsit vagy Pálffy-t vagy X-et vagy Y-t, akkor bajba kerülök. Szóval akkor még nem féltem. Ez után a dolog után rögtön föl kellett volna fognom, hogy innen most rögtön el kell menni, mert itt mindenki teljesen ki van szolgáltatva.

Na mindegy. A Weissshaus-ügy mindenestre jobban hatott rám, mint a látogatásom az Andrassy út 60.-ban. Azáltal, hogy Kiss Sándor esetében és Weissshaus esetében is világos volt előttem, hogy föl sem merülhetett, hogy a vádnak bármi, a leghalványabb alapja is lehet.

BA: Weissshaus esetében az, hogy ő nem szerette Rákosit.

KI: És Kiss Sándor esetében az, hogy működtette a Parasztszövetséget, ami útban volt a pártnak.

BA: Azért gondolkodom azon, mikor lett ebből hivatalos ügy. Mert mondom, Veres Péter behívott. Utána Kardos is, tehát őhözjuk fordultak, mert én nem emlékszem, hogy hozzám jött volna az ÁVO.

KI: Hozzám se jött senki.

BA: De őhözjuk mentek, és akkor mind a kettő mondta, Veres is meg Kardos is, hogy: „No, én megmagyaráztam, hogy veled nincs semmi baj, és hogy te csak érdeklődésből mentél el, nem pedig azért, hogy oda tartozol.” De hogy emiatt engem hányszor voltak kérdőre a legkülönbözőbb helyeken! Szóval átment a köztudatba, hogy weissshausos voltam. Mindig még kellett magyarázni, hogy két alkalommal voltam Weissshausnál, de attól még nem vagyok weissshausos. Most próbálok gondolkodni azon, hogy ez hol, milyen formában merült fel. Persze fölmerülhetett a legkülönbözőbb helyeken. És lehetett egyszerűen csak a pártszervezetben, amelyikhez a későbbiek folyamán tartoztam.

KI: Amikor már beléptél, akkor?

BA: Amikor már beléptem. De nem tudom, ebben az esetben a helyi pártszervezetben volt-e. Én nem mentem el sehová, én ott maradtam a kollégiumban, ahol laktam, de leváltottak emiatt a bölcsészkar tisztségemről. És ezután talonba voltam téve. A kollégiumban maradtam, és ettől kezdve elkezdtem szociográfiai munkákat csinálni. Ekkor volt az, hogy Kolossal elmentem oda a Kutanyakba – Sándorfalva mellé. Nem tudom, te ott voltál-e. Én nem emlékszem rád.

KI: Én sem emlékszem.

BA: Én mindenesetre ott jártam vele a vidéket, hogy valahogy kivonjam magam a forgalomból, és friss levegőt szívjak. Ezzel telt el lényegében az én '47-es tavaszi pályafutásom.

KI: De mikor léptél be? Melyik év hányadik hónapban?

BA: '47-ben volt, valahogy tavasz végén, nyár elején.

KI: Mondjuk március?

BA: Nem, később. Valamikor áprilisban volt, amikor beléptem.

KI: És miért?

BA: Nohát ez a kérdés, hogy miért. Ugye, előzőleg volt az, hogy el kell menni és a kommunista pártban operálni.

KI: Igen, ez volt.

BA: Volt aztán az is, hogy a népi kollégiumba kell menni. De úgy nézett ki, hogy a kettő közül egyik sem megy. A kollégiumban még inkább működött. A pártba mégse léptem be. De mondjuk az is látszott, hogy a Weissshaus-ügy után nagyon elszigetelődtem a kollégiumban. Nem egyedül, hanem még avval az egy-két barátommal együtt, akik úgy-ahogy osztották ezeket az anarchista nézeteket. Ezek lassan valahogy lekerültek a napirendről. És a Kolossával való együttlétünk alatt lent vidéken, itt, ezen a sándorfalvi-kutyanyaki vidéken, elhatároztuk, hogy az egyetemen szociológia-történelem szakon fogok tanulni, és hogy én szociológiát fogok csinálni. Szociográfiát. Ez szép dolog, nemzetmentő dolog. Az, hogy ezt tudjam csinálni, úgy éreztem, ehhez tartozik a kommunista párttagság. Mit jelentett ez nekem? Világossá vált, hogy a parasztpárt, ez a konglomerátum, szétesik, szétverik, mert a baloldal egyre inkább átvette a hatalmat. Kovács Imréék kiszorultak. Tehát rájöttem, hogy a parasztpárti tevékenységemnek semmi értelme nincs. A kommunista párt akkor úgy jelentkezett számomra, mint az egyetlen, amelyik ezekben az időkben mégis ezt a paraszti vonalat, a radikális paraszti vonalat támogatja. És ez a szociográfiával összefüggésben hasznosnak látszott. A másik oldalról pedig, gondolom, megijedtem, az is bevitt a pártba. Hogy ez a megfélemlítés, hogy az ember itt veszélyben van. No most persze ebből, hogy „az ember itt veszélyben van”, sok minden következhetett volna. Az egyik, hogy az ember elhagyja az országot. Ugye '47-ben még lehetett. De nem ez az érdekes, hogy lehetett volna-e, mert nem gondoltam rá. Én ezt '46-ban valamikor feladtam, mikor úgy gondoltam, hogy itt mégis lehet valamit csinálni: el kell kezdeni, és meg kell próbálni ezt az országot olyanná formálni, ami számomra kedves. Tehát ez föl sem merült. Az volt bennem, hogy most vagy kívül maradok mindenben, vagy pedig részt veszek a változtatásban, és belépek a kommunista pártba.

Nehéz rekonstruálni azokat a hangulatokat, amelyekben voltam, hogy minek milyen szerepe volt. Volt bennem félelemérzés? Hogy mondjam? Személyesen abban az időszakban semmiféle veszély nem állt fenn. Tehát nem arról volt szó, hogy én most félek, és ha belépek, akkor ez megóv. Erről nem volt szó. Mert amikor a belépés megtörtént, addigra ezek a dolgok elmosódtak. Tehát még nem éreztem úgy, hogy olyan rendszer következik, amelyben nem tudok részt venni. Ebben az esetben még az volt, hogy a kommunista párt mégis a radikális megoldás. A félmegoldás a parasztpárt, azt ott kell hagyni. Valójában nem is hagytam ott, mert a parasztpárt elolvadt, szétment. És valójában azokat a dolgokat, amelyeket szeretek csinálni, amelyről azt gondoltam, hogy hasznos, az a szociográfia volt. Ezt a kommunista párton belül, azzal együtt is tudom csinálni. Valami ilyesmi volt.

KI: Értem.

BA: Most azon gondolkodom, hogy tulajdonképpen két fázist akarok megkülönböztetni. Az egyik az a fázis, amikor beléptem, és a másik, amikor úgy gondoltam, hogy kommunista vagyok.

KI: De ez később volt.

BA: Igen, később. Szóval ezt csak azért mondom, hogy különbséget tegyek. A kommunista pártba való belépés akkor azt jelentette, hogy ez agitációs terület. Nem abban az értelemben, ahogy az előbb gondoltam, hogy ott lehet az anarchizmust előkészíteni, erről már nem volt szó. Azt hiszem, már nem is nagyon jártunk össze anarchizmusüggyben. Ez szépen elaludt. De az is jelentett valamit, hogy ezekben az időkben, amikor Kolossával együtt dolgoztam, a köztünk folyó beszélgetéseknek már nem az anarchizmus volt a tárgya, hanem ezek a különböző szociográfiai munkák. És ebben az időszakban kezdtem el a magam szociográfiai munkáját is csinálni, amely munkásszociográfia volt. Ez volt a Farkas utcai üzem szociográfiája, amit egyedül csináltam. Tehát munkásszociográfiát akartam végezni. Ebben a munkásszociográfiába tartozott bele az is, hogy a kommunista pártba belépjek, mert hiszen az a munkáspárt. Tehát a kommunista párt nem úgy jelentkezett számomra, mint ahogy én azt megértettem három év múlva, annak a szervezettségével és drílljével, a más gondolatok képviselőének a lehetősége nélkül. Akkor az működési terület volt. Olyan terület, amely szimpatikusabbnak látszott. Most inkább, mint két évvel azelőtt, amikor nem léptem be. Egyrészt mert most jobban elhittem, hogy ez munkásmozgalom, mert a munkám is odavonzott. Lehet, hogy bebeszéltem magamnak, ámítottam magam. Meggyőztem magam erről. Tudom például, hogy milyen fontos volt az, mert bár én soha nem voltam falukutató, és nem nőtem fel a népieseken, kivéve Németh Lászlót, akit fontosnak tartottam. De meséltem már neked előbb, hogy az egész falukutató irodalmat én éppen ebben az időszakban – 1945–47-ben – kezdtem el olvasni, és nem előtte. Valamit előtte is, Szabó Zoltánt, igen. És például ilyen dolgok is közrejátszottak, hogy ugye a kommunista párt – akármilyen nevetségesen hangzik is – a népi kultúrát támogatja. És ennek komoly jelentősége volt a számomra, mert ezt úgy fedeztem fel a magam számára, mint valami csodát. Valamikor ebben az időben lehetőségem nyílt, hogy a NÉKOSZ keretén belül kielégítsem a népi kultúra iránti érdeklődésemet, a népdaloktól kezdve egészen a szociográfiáig, amit a Teleki Pál Tudományos Intézetnek csináltam Kolossával együtt. Ez mind valahogyan beletartozott ebbe a koncepcióba. A többi, a kommunistává válás, az később jött. Vagy idővel jött. Tehát ebben az időszakban még nem is nagyon olvastam kommunista irodalmat. De amennyiben az elvek szembekerültek a georgizmussal és mindazzal a liberalizmussal, amit szívből vallottam, azok mind azon alapultak, hogy radikális pártra van szükség. Nem az ideológiája, nem a rendszere, hanem a kommunista párt radikalizmusa vagy látszólagos radikalizmusa, amit hangoztatott, az volt, ami megfogott. A leninizmus, ami a kommunista párt bolsevik vonalát jelentette, ez a könyörtelen, radikális, gyors felszámolása minden problémának, ez nagyon befért az én gondolataimba.

Ez a '47 eleji, tehát a Weissshaus utáni, a Kardossal való felelősségre vonás utáni helyzet nagyon frusztrált állapotot hozott létre. Hová tartozik az ember? Ma már nehéz felidézni például azt a szorongást, hogy félttem attól, hogy a faszizmus visszajöhet, hogy ez mennyire fontos tényező volt abban a döntésben, hogy belépjek. Én ezt a maszlagot bevettem. Hogy visszaállíthatják. Nem tudom pontosan, de letagadhatatlan, hogy annak ellenére, hogy gyanakodva néztem ezt az egész összeesküvést, mégis félttem a restaurációtól. Ha nem lett volna Weissshaus belekeverve az összeesküvésbe, akkor talán köny-

nyebben elhittem volna. De még így is nagyon gyanakodva néztem, ami történik. És ugye meggyőztem magam arról, hogy én a másik oldalhoz tartozom, akkor hát...

KI: A baloldalhoz.

BA: A baloldalhoz, a radikalizmushoz. Sok okból. Például '47 nyarán, amikor azt a munkásszociográfiát csináltam a Farkas Gépgyárban, akkor Márkus bevont a *Valóság* szerkesztésébe. Márkussal én ezekben az években, még '45–48-ban, nagyon szoros kapcsolatban voltam, ráadásul szomszédok is voltunk.

KI: Tudom, a Pasaréten.

BA: A Pasaréten. És rendszeresen, szinte minden másnap megjelentem nála. Nagyon sokat tanultam tőle. Azután a Kolossával való kapcsolatom, illetve közös munkám, hogy '47 nyarán ezekben a munkákban, szociográfiában, amit én végeztem, ebben az életformában nagyon jól éreztem magam. Sőt jól éreztem magam kommunistaként. Ennek ellenére a kollégiumban végig nagyon rossz volt a helyzetem. '47 nyarán volt egy felvételi tábor, ahol nagy vitába keveredtem Gyengével és az őt támogató vezetőséggel, akik abszolút katonai drillszerű terral, diktatórikus módon vezették a tábort, megfélemlítették a felvételizőket, puskával masíroztak, katonásdiztak mindennap. Ezt a tábort erre otthagytam. Otthagytam, és följöttem Pestre. Ez egyre jobban elszigetelt a kollégiumban, arról is szó volt, hogy elmegyek. De nem egyedül, mert Olasz Marci meg Liska Géza meg még egy másik kollégista, Kovács Jóska, négyen-öten ezek a régi anarchisták, kitarítottak mellettem. De nagyon elszigetelt csoportot jelentettünk a kollégiumban. Én akkor ezekkel ott a kollégiumon belül elkezdtem újabb szociográfiai munkákat készíteni. Ez is összetartott bennünket.

KI: Sövény is ott volt.

BA: Sövény is beletartozott ebbe a csoportba, bár ő volt a kapcsolat, aki azért Gyengéékkel is tárgyalt. Nem mintha szerette volna, de egy városból valók voltak, és a közvetítő szerepét játszotta, de úgy, hogy azért kitarított mellettem. Ekkor kezdtem el a kollégiumon belül a szociográfiai munkákat. Megszerveztem egy kultúrcsoportot is, jártunk vidékre. S ami lényegesebb, fölvettem a kapcsolatot a Tanonc ifjúsági mozgalommal, és azokkal szerveztem meg, hogy az egyetemisták és a tanoncok, illetve a NÉKOSZ és a Tanonc Ifjúsági Szövetség (TIOSZ) – nem tudom már pontosan, mi volt a neve ennek a szövetségnek – között kapcsolatot teremtsék, megszerveztem az együttes munkákat, szórakozásokat. Közben megismertem közülük egy lányt, akibe beleszerettem, aki az újpesti pamutban dolgozott... Ezek mind azt eredményezték, hogy az élet értelmesnek látszott. Azután, hogy beléptem, lehetőséget szereztem ezekre a tevékenységekre, amelyeket rendkívüli módon élveztem. Nagyon jó korszaka volt az életemnek. Nem tartott sokáig, de jó korszak volt.

Ekkor mentünk el a Kistextbe, ahová te is jöttél, de ez már később volt, '47 őszén. Ahol én három hónapig (te azt hiszem, nem voltál ott olyan sokáig) dolgoztam. Ami óriási élmény volt a számomra. Közben megismertem ezt az újpesti pamutot, nemcsak a leányzón keresztül, aki ott a Tanonc ifjúsági mozgalomnak volt a szervezője, hanem azon kívül is. Ennek keretén belül Hajnallal is többször elmentem a különböző textilgyárakba, ahol szociográfiát csináltam. Kérdeztem Hajnalt, hogy érdekelné-e őt is. És nagyon érdekelte. Úgyhogy mi többször is elmentünk...

KI: Hajnallal együtt?

BA: Hajnallal együtt ezekbe a gyárakba, és ami a legremekebb volt – én büszkélkedtem is, hogy segíték neki megismerni a mai textilgyárak helyzetét, és ő nagyon hálás

volt ezért, mert ő ilyesmiket nem tudott elintézni, mert tudod, milyen természete volt, hallatlanul szerény ember volt. És utána beültünk mindig egy kocsnába, és akkor Hajnallal beszélgettünk, illetve őt hallgattuk, mert mások is jöttek.

KI: Jaj de érdekes.

BA: Ez nagyon jó volt. Azokat az elméleteket, amelyeket ő tanított, amelyeket ismerünk az ipari forradalomról, a textílfonó gépeknek a kialakulásáról, ennek elmesélése közben ezt a kialakult koncepcióját folytatta tovább. Nagy élmény volt, úgyhogy nekem furcsa módon akkor Hajnal élő valósággá vált. Épp akkor, amikor én ebben a furcsa helyzetben voltam, hogy az egyik oldalról félre voltam téve, a másik oldalról nézve pedig élveztem ezt a munkásmozgalmi kommunista tevékenységet.

KI: Nagyon érdekes.

BA: Ez valamikor '47 tavaszán, '47 nyarán volt. Említettem a *Valóságot* is.

KI: Említetted, de nem tudom, mit csináltál ott.

BA: A *Valóság*ba Márkus vont be, és ott volt a *Valóságnak* egy konferenciája, vagy nem is konferencia volt, hanem szemináriumféléje. Ott tartottam szemináriumot a munkás-szociográfiáról. Egyrészt, hogy mi volt eddig Magyarországon, és hogy én mit csináltam. Ebben a tevékenységben otthon éreztem magam. Ez is jó korszak volt.

KI: És aztán mi történt?

BA: Mi történt? Ahogy ez még sokszor történt az életemben – folytonosan hol le, hol föl. Most '48-ra kellene áttérnem. '48-ban volt az, hogy a Közgázon elkezdtem szemináriumot vezetni úgy, hogy Márkus odavitt engem is.

KI: Ez '48 őszén volt, itt óriási kihagyások vannak.

BA: Igen, ezt nem tudom.

KI: Akkor én mondom.

BA: Te mondd, mondd!

KI: Nem olyan fontos, hogy én mondjam, mert én már saját magamat meguntam.

BA: Hát még én hogy unlak. No mondd!

KI: Szóval Weissshaus. Ez volt karácsonykor. Nem laktam otthon egy darabig. Ezt fontos volt felidézni, mert az ember az ilyen dolgokról azért feledkezik el, mert nem kellemes arra visszaemlékezni, hogy már akkor tudta, hogy baj van. Később viszont úgy tett, mintha korábban nem tudta volna. De később annak a hatására, hogy letartóztatták Kiss Sándort és Weissshaus Aladárt, és benne volt az újságban, hogy ez összeesküvés. Én valamikor '47 elején megkerestem Vidos Tibort. Ez lehetett januárban vagy februárban. Mert egy embert megkeresni mindig időbe telik. Vidos Tibor jelenleg az SZDSZ-nek egy fontos embere, szóvivője.

BA: Vidos, a fia?

KI: Ezt nem tudtam.

BA: Hát Vidos, az apa, ő meghalt.

KI: Ezt nem tudtam. Na, Vidos rendkívül intelligens, okos, intellektuális valaki volt, és fanatikus kommunista. És azt gondoltam, hogy ezt a dolgot, Kiss Sándort és Weissshaus nem lehet csak úgy hagyni. Akkor megkerestem, és elbeszélgettem vele. Szomorúan kell bevallanom, hogy a beszélgetés meghatározó volt. Mert mindenesetre megmondtam neki, hogy ugye az egyértelmű, hogy ezek semmiféle összeesküvésben nem vettek részt a népi demokratikus – mert már akkor úgy hívták, hogy népi demokratikus –, mindegy, a demokrácia ellen. Hogy ez hazugság. Becstelen gazemberség, és hogy mit mond ő erről? Egy nő is ott volt vele.

BA: A felesége.

KI: Igen. Elfelejtettem a nőnek a nevét. Ő előadta, hogy Bécs 1934. Amikor a felkelés volt. És a felkelésben részt vettek a kommunisták, a szocdemek és a trockisták. És a felkelést természetesen leverték. És akkor a trockisták mindenek kívül rekedtek. A felkelést leverték, és utána jött a vákuum. A kommunistáknak nem volt vákuum, nekik ott volt a Szovjetunió, az Internacionálé és az egész világ, ami kommunista volt. No de a trockisták számára csak a szörnyű elveszettségi élmény maradt. Még sok ilyen dolgot mondott. Max Weber könyvét idézte, ha jól emlékszem, az volt a könyv címe, hogy *A 901-es nemzedék*. Tehát akik 1901-ben születtek. De mindegy, hogy az a könyv miről szólt. Szóval arra figyelmeztetett, hogy ha én ilyen gondokkal vagyok tele, hogy Weissshaus meg Kiss Sándor, akkor tulajdonképpen nem is az lesz, hogy kivégeznek vagy becsuknak, hanem akkor jön a teljes izoláció, az izolációnak olyan foka, amit nem lehet elviselni. Sajnos nagyon hatott rám. Nagyon hatott rám. Végeredményben nem attól ijedtem meg, hogy le fognak tartóztatni, hanem attól a víziótól, hogy az ember egyedül van egy üres térben. De akkor azért még nem léptem be. Ez január-februárban lehetett. Inkább februárban, mert mondom, időbe telik, míg az ember megtalál valakit, hogy valakivel összejöjjön. De attól kezdve éreztem ezt az üres teret. Ez szimplifikáló magyarázat. Hogy a rám váró üres tér miatt léptem be, ez szimplifikáló magyarázat, de úgy döntöttem, hogy...

BA: No de hogy érezted azt, hogy inkább ide tartozz, mint oda, és muszáj választanod?

KI: Hát ez az, mert akkor nem volt mit kezdeni. Nagy Ferenc, Tildy, mindaz, ami a másik oldalt jelentette, nekem tökéletesen idegen volt. Szóval világossá vált, hogy emberi kapcsolatokra nem találok az úgynevezett jobboldalon. Mert végül is akkor már úgy volt, hogy mindenki jobboldali, aki nem kommunista vagy kommunistabarát. És úgy gondoltam, hogy nekem abban a körben semmi keresnivalóm nincs.

BA: Ezt azért kérdezem, mert ugyanaz a helyzet volt számomra, mint számodra. Mert én, ugye, hamarabb, mindjárt '45-ben a parasztpártba léptem be, és ott a baloldalhoz tartoztam. Szóval nagyon nem kellett választanom, mert mindaz, ami régi, ami a jobboldalhoz tartozik, az ilyen hisztérikus félelemmel töltött el.

KI: Ugyanaz fordult elő velem is, amit te mondasz.

BA: Igen, de a kisgazdapárton belül volt mégis egy baloldal? Volt ezekkel az emberekkel kapcsolatot? Te ott jobban és emberileg is közelebbről tudtad, hogy ki az a Kiss Sándor...

KI: Hát Kiss Sándort azt tudtam, hogy kicsoda, és ő nagyon rokonszenves volt. De más kapcsolatok, amelyek nem is voltak kapcsolatok, csak futó ismeretségek, hát nem, azt nem tudtam. Figyelj, '46 őszén, ugyanakkor, amikor Weissshausnál voltam, megkeresett Kristó Nagy István.

BA: Igen, ezt akartam is kérdezni.

KI: Megkeresett engem Kristó Nagy István, aki egyébként gazember volt, hát az nyilvánvaló. De akkor én ezt nem tudtam. Volt neki egy jóképű felesége. Meglátogattam. Cseréltünk irodalmat, én Trockijt adtam neki, merthogy antikváriumban találtam, és más ehhez hasonló dolgokat. Ő a *Válasz* bekötött évfolyamait adta nekem. A feleség buta volt, de szóke. Mindenesetre felszólított, hogy vegyek részt a Független Ifjúság nevű szervezetben, amelyben ő is benne volt mint fontos ember, nem tudom, miért. És végül is én elfogadtam ezt az ajánlatot. Az ajánlatnak a politikai háttéréről semmiféle fogalmam

nem volt. S most sincs kedvem erről gondolkozni. A lényeg az, hogy megírtam a Független Ifjúság programját. Ez jelent meg *Parasztságunk útja* címen, Máté Áron álnéven. Már többször különböző interjúkban elmondtam, hogy nem tudom, miért választottam álnevet. Mert ez olyan szervezetnek lett volna a programnyilatkozata, amellyel én nem éreztem közösséget. Tehát azért választottam álnevet, mert ugyan azt írtam, amit gondoltam, és semmiféle öncenzúrát nem gyakoroltam, gondoltam, ez az ő programjuk lesz majd. És akkor én ezt nem vállalom, mert nem tudom, hogy ők mit akarnak. Na most, mivel én lettem volna ezek szerint a Független Ifjúság ideológusa, ami nem lettem, csak lettem volna, ezért meghívtak az országos konferenciájukra. Azon részt is vettem. B. Rác István volt az elnök, és rengeteg vidéki küldött volt ott. Mondhatom neked, hogy ezen a konferencián a butaság volt az uralkodó. Nem az antikommunizmus, nem a fasizmus, nem a reakció – a butaság. És én itt ezt megértettem, ez élmény volt a kisgazdapártban. Utána, mikor vége volt a konferenciának, elküldtem a kilépési nyilatkozatomat. Mert olyan volt, mintha perzsák lettek volna, és perzsa nyelven beszéltek volna. De azért értettem, amit mondtak, csak mégse volt semmiféle értelme. És végeredményben Vidos arra figyelmeztetett, hogy ebben a társaságban én úgysem tudok megenni, és másik társaságban is csak akkor tudom megtalálni a helyem, ha egy kicsit, nem is kicsit, hanem nagyon alkalmazkodom.

BA: De miért volt olyan fontos valahová tartozni?

KI: Hát igen. Nem kellett volna sehova sem tartozni.

BA: Ezt aztán jól megcsináltuk.

KI: Hát igen, de...

BA: Volt valamilyen igény? És ezt azért kérdezem, mert nekem is fontos volt, azért érdekelt, hogy benned ez hogy ment végbe.

KI: Az a helyzet, hogy akkor sem volt fontos, hogy valahová tartozzam. Mert a legjobban egyedül szeretek lenni. Legjobban azt szeretem, hogy ülök egy fotelban, és olvasok egy könyvet.

BA: De most így élsz?

KI: Nem, akkor is így volt. Inkább csak képzeltem, hogy milyen rossz lesz, ha senki sem áll velem szóba. Én úgy szeretem, ha senki sem áll velem szóba, nekem az a rossz, ha mindenki szóba akar állni velem.

BA: De ez most így van.

KI: Nem, már akkor is így volt.

BA: Tudod, mire emlékszem? Hogy mi 1946. május elsején jövünk vissza a felvonulás után.

KI: Egyáltalában elmentünk felvonulni?

BA: 1946. május elseje volt.

KI: Miért mentünk el? Amilyen hülyék voltunk, miért kellett elmenni? Na jó, rendszerben van.

BA: Jöttünk vissza, és Mr. Keményből, ugye, csak úgy áradt a boldogság.

KI: Hogy mi ezen részt vettünk.

BA: Hogy részt vettünk, hogy milyen jó dolog a tömeggel együtt lenni. Én osztottam a véleményedet, hogy ez eufória volt. De ez fontos dolog, és nem akarom megkerülni, ez egyrészt azt jelenti, hogy részt veszel tevékenyen az ország építésében, tehát hogy beletartozol abba a közösségbe.

KI: Bocsáss meg, az ablaknál nem erről volt szó, az ablaknál azt élveztem, hogy ki tudom javítani.

BA: Várj. Ebben is az volt, hogy együtt vagyunk, összetartozunk, nem vagyunk egyedül. Ezért merült föl az egész bennem.

KI: De az a vicc, figyelj ide, hogy ez az egész dolog hamis volt, az én életemben végeredményben katasztrófális jelentőségű volt. Azért volt hamis, mert jól emlékszem, hogy egyszer te meg én – vannak ilyen véletlenek, a sok közös élmény – elmentünk egy helyre, ahol leginkább gyórflysták voltak, de MADISZ-osok is. És együtt voltunk, nem tudom, miért mentünk oda, valamiért odamentünk, és akkor ezek énekeltek. De nem ezeket a szép régi dalokat. Azt is énekelték, a szép régieket, de főleg ilyeneket, hogy *Hej, te bunkócska, te drága*. És olyan lelkesen énekelték, eksztázisban. És akkor egymásra néztünk, és abban benne volt az, hogy ezek meg vannak örülve. És ezek után hogy léptünk be? Ezek után? Mert ugye ez a „bunkócska”, ez a baromság volt a veleje az egésznek. Ami persze az ő életükben is hazugság volt, nem is voltak olyan lelkesek, nem is voltak eksztázisban. Eljátszották saját maguknak a lelkesedést, mert egyáltalában nem lelkesedtek semmiért. Ez nyilvánvaló karrierizmus volt a résztvevők részéről. De nem akarom őket bántani, nincs értelme. Azt akarom mondani, hogy hogyan tudtunk ezek után belépni egy „bunkócska” szervezetbe.

BA: Először még visszatérek arra az előzőre, a május elsejei útra, én nagyon fontosnak tartom, mert olyan lelkesek voltunk.

KI: Én viszont elfelejtettem. Nem ok nélkül, nem ok nélkül.

BA: Azért van egy óriási különbség. A május elsejei tömegfelvonulásban, bármilyen tömegben, nyugodtan lehet az ember egyedül. Miközben az az illúziója, hogy együtt van a tömeggel. Én ezért szeretek nagyvárosban lakni. Beülök egy kávéházba, nézem őket, és megvan az az illúzióm, hogy emberek közt vagyok. Pedig nem vagyok együtt velük, mert csak nézegetem őket. De akkor, amikor elmentünk oda, arra a nem tudom, milyen helyre, amit említesz, el tudom képzelni, akkor ott részt kellett volna venni.

KI: De nem vettünk részt.

BA: Nem vettünk részt, de ott már részt kellett volna venni.

KI: Becsaptuk magunkat.

BA: Hát persze. De a nagy tömegben, ott nagyon jól el lehet lenni.

KI: Kis tömegben is.

BA: Kis tömegben nem lehet.

KI: Nagyon jól emlékszem, na várjál, volt aztán a NÉKOSZ Honismereti Mozgalom. Akkor már párttag voltam.

BA: Igen, ez '48-ban volt.

KI: '48 nyarán. Ebbe úgy kerültem bele, mint Pilátus a krédóba, de ez most mindegy. Szóval én ott szemináriumvezető, alfőnök voltam. Márkussal csináltam a Honismereti Mozgalmat. Semmi értelme nem volt az egésznek, hülyeség volt. Szóval ott voltam a Honismereti Mozgalomban, és rám jutott a mozgalom résztvevőinek egy része, és azokkal együtt csináltam szociográfiát Faddon, Tolna megyében.

BA: Ez '48 őszén volt?

KI: '48 nyarán. Ehhez nekem van érzékem. Szóval mihelyt ilyen falusi vagy üzemi vagy bármilyen helyen vagyok, akkor én feltalálom magam. De mindegy, ez nem olyan nagyon fontos, mert úgylis csak rövid ideig tartott a falukutatás...

Zárójegyzet

Itt abbamaradt a párbeszéd. De az a két húsz-egynéhány éves fiatalember, akik voltunk, azokban a rendkívül felbolygatott időkben folytatta a kiútkeresést. Egyszerre végeztük el a bölcsészkar s lettünk tanársegédek, egymás után zártak ki bennünket a pártból, és menesztettek az egyetemről. Pistát büntetésből degradálták, míg énbelőlem gyári munkást csinált a rendszer. A heti rendszeres találkozásokat mégis sikerült fenntartanunk, így épültek közös nevezőre nézeteink.

1956-ban együtt vettünk részt a Forradalmi Értelmisségi Bizottságban, ezért – valamint a bukás utáni tevékenységünkért – engem hat hónapra letartóztattak, míg Pistát négyévi börtönbüntetésre ítélték (Kardos László és társai perében). Pista kiszabadulása után újra rendszeresen találkoztunk, és – gyakran Kolossa Tiborral és Szabó Miklóssal kibővülve – folytattuk elméleti vitáinkat. Pistának kerülő utakon (Széchényi Könyvtár, Statisztikai Hivatal) sikerült visszatérnie a szociológiai kutatásokhoz – bár a gazdasági vezetők helyzetéről szóló, valamint a szegénységkutatás a pártközpont széfjében végezte. Eközben én megszereztem az építészdiplomát, és ez az új szakma lett a hivatásom (KÖZTI).

Barátságunk nem sínylette meg azt sem, hogy 1968-ban kimenekültem az országból, s végül is az Egyesült Államokban kötöttem ki – ezt a több száz levél, valamint személyes találkozásaink tanúsítják, amelyek különösen Pista 1977-es kijövele után egyre sűrűsödtek. Párizsban Pista folytatta szociológiai munkásságát (École des Hautes Études en Sciences Sociales), a Szabad Európa Rádió munkatársaként pedig folyamatosan kinyilvánította politikai állásfoglalását.

1990-ben visszahívták Budapestre – a főpolgármester legfőbb tanácsadója és a Szociológiai Kutatóintézet igazgatója lett. Végre újra lehetővé vált számára empirikus szociológiai kutatásainak folytatása (cigánykérdés). Egymás után jelentek meg a könyvei, s így nyerte el azt a szakmai és társadalmi megbecsülést, amelyet régóta kiérdemelt. Nyugdíjbamenetelem után Párizsba költöztem, és hol Párizsban, hol Budapesten rendszeresen találkoztunk. Zaklatott életébe 2008 áprilisában végleg belefáradt – halálos ágya mellett ülve búcsúztam el tőle.

Batár Attila